

Lunds universitet

Historiska institutionen

HIS K01

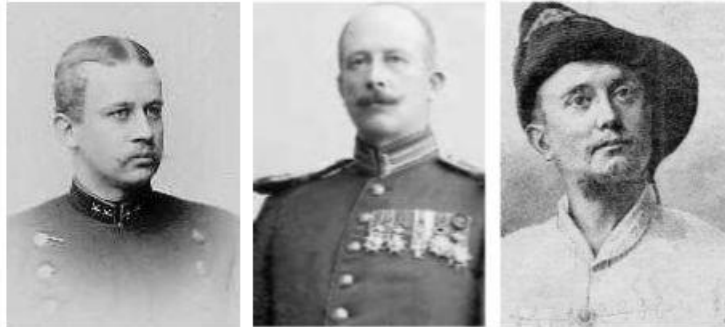
Seminarieledare: Hanne Sanders

Handledare: Malin Gregersen

1 juni 2011, kl. 12-14, Lund

Svenska kolonisatörer i Kongo

**En analys av tre svenska kongofarares berättelser
från sin tid i Kongo 1883-1886.**

Fredrik Sikrot

Innehållsförteckning

Inledning	s. 1
Syfte och frågeställning	s. 2
Källmaterial och metod	s. 2
Teoretisk diskussion och begrepp	s. 4
Civiliseringsbegreppet	s. 5
Den Andre	s. 5
Ras och benämningar av människor	s. 6
Kvinnor och män: Ett litet genusperspektiv	s. 7
Tidigare forskning	s. 7
Disposition	s. 12
Bakgrund	s. 13
Kung Leopold II av Belgien	s. 13
Henry Morton Stanley	s. 14
Svenskar och skandinaver i Kongos tjänst	s. 15
Analys	s. 17
Fulhet som skönhetsideal	s. 17
Nakenhet och beklädnad	s. 18
Sammandrag	s. 20

Undantag och regelbundenheter i den Andres karaktärsdrag	s. 21
Tjuvarnas och lögnarnas land	s. 24
Latare kan ingen vara	s. 26
Sammandrag	s. 28
Ceremonier, fetischer och palaver	s. 29
Säregna ceremonier	s. 31
Palaver med araber	s. 33
Sammandrag	s. 33
De vita herrarna anländer	s. 34
Européer och död	s. 36
Sammandrag	s. 38
Civilisationen är kommen till Kongo	s. 38
Kannibaler	s. 39
Svekliga förfaranden	s. 41
Sammandrag	s. 44
Våld: vitt mot svart, svart mot svart	s. 44
Spöstraffets vara eller icke vara	s. 46
Sammandrag	s. 48
Sammanfattning	s. 49
Avslutande ord	s. 51
Källmaterial och litteratur	s. 52

Inledning

De flesta har hört talas om Henry Morton Stanley, mer känd som enbart Stanley, den berömde upptäcktsresanden under 1800-talets senare hälft. På en av sina många resor fann Livingstone i ”mörkaste Afrika”, ett möte som enligt egen utsago myntade de bevingade orden ”Dr. Livingstone, I presume?”. Troligtvis är det inte lika många som vet att Stanley också var den belgiske Kung Leopold II:s verktyg i skapandet av Fristaten Kongo i slutet av 1800-talet. För historiker, och andra historieintresserade, är Kongo kanske mest känt för kolonialismens oerhörda grymhet som hemsökte lokalbefolkningen vid sekelskiftet 1900. Landet var rikt på naturligt gummi, som blev en eftertraktad vara med bilismens och gummidäckens intåg i historien. Exploateringen av lokalbefolkningen som gummiinsamlare från gummiträden var stor, och för att maximera utvinningen och vinsterna användes ett utstuderat våld, med stymplingar och mord som följd.¹

När kolonisationen inleddes reste ett stort antal européer ned och Kongos tidiga historia befolkas även av ett stort antal svenskar som anställdes av något av Kung Leopolds många manufaktur. Missionärer reste dit för att sprida Guds ord och kristna den ”hedniska” befolkningen. Soldater reste dit och blev officerare i Leopolds armé eller stationschefer för nybyggda handelsstationer. Många av svenskarna som reste dit återkom aldrig till sitt hemland; andra överlevde både kannibaler och malariamyggor, och när de kom hem skrev de ned sina upplevelser. Tre av dessa berättelser använder jag mig av i min undersökning.²

Ett ansenligt antal av lilla Sveriges medborgare var delaktiga i den brutala koloniseringen av Kongo, något som sällan nämns i svensk historia. Detta är med andra ord ett utforskat och anonymt ämne och en av anledningarna till mitt ämnesval. Det är viktigt att poängtera även mindre populära händelseförlopp i Sveriges historia. Kontakten mellan olika kulturer, särskilt två helt främmande, ger ofta upphov till intressanta konflikter, samtidigt som även likheter framträder. Kulturkrockar sker hela tiden, och är en stor del även av vårt moderna samhälle.

¹ Adam Hochschild, *Kung Leopolds vålnad. Om girighet, terror och hjältemod i det koloniala Afrika*, Stockholm 1998. Se t.ex. s. 216-218.

² Raoul Granqvist, ”Virvlande svarta lemningar och goda svenskar i Kongo i hundra år – Om svensk rasism i vardande”, *Sverige och de Andra. Postkoloniala perspektiv*, red. Michael Mc Eachrane & Louis Faye, Stockholm 2001, s. 110-111.

Syfte och frågeställning

Tanken bakom min uppsats är att med hjälp av tre texter skrivna i slutet av 1880-talet analysera hur Kongo och dess befolkning skildras av svenskar som åkte dit för att hjälpa till att bygga upp landet. I den bild de framställer vill jag sedan ta reda på hur svenskarna ser på sin egen roll i Kongo. De tre författare jag använder mig av var alla soldater, men tjänstgjorde under större delen av sin vistelse i Kongo som stationschefer. Syftet med min uppsats är att undersöka hur civiliseringstanken tar sig uttryck hos soldaterna och på så sätt få en bild av hur ett främmande folk och kultur skildras. Min huvudfråga är:

Hur skildrar de svenska soldaterna sitt uppdrag som representanter från det civiliserade Europa i sina respektive texter?

Detta är naturligtvis en väldigt bred fråga som kan tolkas på olika sätt. För att möjliggöra undersökningen kommer jag därför att söka efter ett antal teman som i slutändan kan leda mig tillbaka till huvudfrågan och tillåta mig att besvara den. Jag diskuterar dessa teman mer under källmaterial och metodkapitlet nedan.

Källmaterial och metod

Källmaterialet består av tre svenska militärers egna berättelser. De befann sig i Kongo mellan 1883 och 1886 varefter de återkom till Sverige efter att ha avslutat sitt typiska treårskontrakt i kolonin. De tre författarna, Peter Möller, Edvard Glerup och Georg Pagels publicerade var sin bok redan åren efter sin hemkomst som samlades i *Tre år i Kongo, 1887-88*.³ Jag kommer också att hämta material från ytterligare en bok, *Anteckningar af och om Svenska kongofarare*,⁴ som innehåller bidrag från Glerup och Pagels. Alla tre förde dagböcker, och verkar ha fört utförliga anteckningar om sina erfarenheter och allt nytt de mötte. Berättelserna skrevs ned relativt snabbt efter händelsernas förlopp, och det bör vara relativt liten skillnad i mentaliteten mellan händelseförloppet och nedtecknandet. Det är dock viktigt att komma ihåg att det som återfinns i deras böcker är deras publicerade syn, som inte nödvändigtvis överensstämmer med deras privata. Eftersom det är omöjligt att komma åt den senare med det begränsade material jag har tillgång till, är det den publicerade som jag undersöker. En viss självzensur kan naturligtvis ha

³ Peter Möller; Edvard Glerup; Georg Pagels, *Tre år i Kongo*, Band I och II, Stockholm 1887 respektive 1888.

⁴ G. Pagels; A. Wester; E. Glerup; E.W. Dahlgren; E. Ekhoff, *Anteckningar af och om Svenska kongofarare. Föredrag och uppsatser*, Stockholm 1887.

förekommit, men eftersom jag inte försöker ta reda på exakt vad som hänt utan hur de valt att skildra sin tid och sina intryck av Kongo och dess befolkning, är detta av mindre betydelse. De tjänstgjorde alla som stationschefer på olika utposter under kortare eller längre perioder. Som chefer bör de ha haft god översikt om vad som hände i deras distrikt, och de bör också ha haft ansvar för hur lokalbefolkningen behandlades. Deras berättelser bör med andra ord rimligtvis innehålla element från de teman jag valt.

Jag kommer att göra en kvalitativ innehållsanalys med utgångspunkt i de teman jag tidigare nämnde. Genom att söka efter dessa, bör jag i slutändan få fram en bild av vad texterna egentligen säger om svenskarnas relation till kongoleserna, och hur de ser på sitt uppdrag i främmande land. Hur skildras den Andre i texterna? Detta är ett tema som tydligt visar på hur svenskarna ser på, och väljer att presentera det främmande folket. Samtidigt kommer jag också att titta på hur den Egne, alltså andra européer beskrivs. Genom att jämföra denna med bilden av den Andre kan jag förhoppningsvis komma närmare ett svar till min huvudfråga. Maktaspekten är ytterligare ett tema, som kommer att visa hur svenskarna ser på sin ställning i jämförelse till kongoleserna, och hur denna bild framställs i böckerna. Vidare undersöker jag hur kongolesernas religiösa liv, och andra seder och bruk beskrivs? Eftersom våldet var särskilt brutalt i Kongo, kommer jag också att se om detta tas upp i svenskarnas texter, och i så fall hur det skildras. Var det en naturlig del av deras uppdrag eller fanns det betänkligheter i dess användning?

Det har varit nödvändigt att begränsa dessa teman, och därför kommer jag till exempel inte presentera deras skildringar av naturen. Detta är ett tema som ofta dyker upp i texterna, men jag har alltså valt att koncentrera mig på de aspekter som rör folket, och beskriver dem och deras karaktärsdrag. Några kapitel går igenom kongolesernas hantverkskultur och deras tekniska kunskap om till exempel gruvsdrift, andra har ett mer historiskt tema. Även dessa teman har jag fått välja bort för att kunna fokusera på de delar jag ansett mer relevanta för min undersökning. Beskrivningar om hur deras hantverk tillverkas och ser ut kan naturligtvis vara fyllda av svenskarnas åsikter, men detta är i så fall svårt att avgöra. Det är åtminstone inget jag uppfattat vid min genomläsning av källmaterialet, och därför har jag inte ansett att detta tema skulle kunna hjälpa mig att svara på min fråga.

Allmän källkritik säger att man ska vara försiktig med självbiografiska berättelser. I mitt fall kommer jag inte att försöka ta reda på om händelser faktiskt inträffat eller ej, utan det jag vill ta reda på är just deras syn på lokalbefolkningen, och hur de skildrar sin tid och sitt handlande i

ett främmande land. Det är alltså som kvarleva jag ser materialet, och en eventuell tendens i det är inget som ställer till problem utan fungerar snarare tvärtom som något positivt för min undersökning.

Slutligen vill jag nämna att de citat jag använder från källmaterialet innehåller gammaldags stavning som inte är helt konsekvent. Jag har för läsbarhetens skull valt att inte markera felstavningar. Det skulle vara svårt för mig att veta exakt när ett [*sic!*] är på sin plats, och min uppmärkning skulle kanske lida av samma inkonsekvens som deras stavning.

Teoretisk diskussion och begrepp

Att skilja mellan Vi och Dem är ingen ny tanke, och de båda begreppen ändrar innebörd hela tiden. Vi talar idag om väst eller västvärlden som är en sorts motsats till den underutvecklade världen, eller om man så vill, den del av världen som inte kan placeras in under begreppet väst. Begreppet väst har i sig bytt betydelse över århundraden, från att ha utgått från Västeuropa, till att idag inkludera bland annat U.S.A. och Japan, det sistnämnda som förr var en exotisk del av österlandet. Det handlar alltså inte om geografiska platser, som antingen befinner sig västerut eller österut, det handlar framförallt om idéer och föreställningar. Jag kommer inte att reda ut dessa idéer här, men det centrala för dessa idéer är att de utvecklas och förändras med tiden.⁵

Som Stuart Hall skriver, är det alltså mer en idé eller ett koncept det handlar om. Han menar att detta koncept innehåller en rad olika delmoment. För det första handlar det om att begreppet låter oss kategorisera om det handlar om ett västligt samhälle eller inte. Det blir ett verktyg när vi ska ta reda på hur det anses ligga till, och när vi ska beskriva det Egna respektive det Andra. För det andra skapar det en bild som ofta blir en generaliserad reducering av verkliga drag eller idéer, och som får representera de olika sidorna. För det tredje menar han att verktyget hjälper oss genom att skapa en modell att jämföra de olika sidorna, som i vårt fall är antingen västliga eller icke-västliga. Det blir också möjligt att i jämförelsen ta fasta på vilken grad av skillnad som råder. Ett land kan således vara nästan som ett västland, eller vara väldigt långt från att anses vara ett. Sist menar Hall att man kopplar positiva och negativa värderingar till begreppen. Genom denna konstruktion skapas en bild av det Egna eller det Andra som blir till kunskap inom konceptet.⁶

⁵ Stuart Hall, ”The West and the rest: Discourse and Power”, *Formations of modernity*, red. Stuart Hall & Bram Gieben, Oxford 1992, s. 276.

⁶ Hall, 1992, s. 277.

Det är detta resonemang jag tar avstamp i. De tre svenska författare som jag undersöker talar ofta om Vi och Dem, där Vi har betydelsen européer från västvärlden, och Dem utgörs av kongoleserna. De framhäver skillnaden bland annat genom att prata om deras hudfärg, svarta och vita människor. Det finns ett antal begrepp som är viktiga för uppsatsen och som läsaren bör vara medveten om vid genomläsningen. Jag beskriver dem nedan.

Civiliseringsbegreppet

De områden man koloniserade krävde en lokalbefolkning som var pacificerad och inte gjorde motstånd mot sina nya herrar. Civiliseringen och pacificeringen av folket motiverades med en rad olika skäl, ekonomiska, politiska, biologiska och moraliska. Det är främst de två sistnämnda man finner i mitt källmaterial. Socialdarwinismen hade vunnit mark, och dess tankar om den starkes rätt var väletablerad. Européerna såg befolkningen i Afrika som primitiva vildar som behövde den ”överlägsna vita rasens” hjälp. De skulle räddas från tyranniska härskare, och sitt omoderna leverne. Man kategoriserade människor efter olika fysiska och psykiska karaktärsdrag, och i denna hierarki stod den ”vite mannen” på toppen. Även om afrikanerna i vissa fall sågs som en grupp, fanns det i andra fall gradskillnader mellan ”vildarna”. Man skilde mellan sig själv och folken man träffade på genom att tilldela dem ett flertal negativa drag. De var lata, oföretagsamma, de stal och var giriga. Sig själva tilldelade man de motsatta dragen, och kunde därmed ge skäl för sin närvaro och sina handlingar. Man kunde med andra ord ange en humanistisk anledning till kolonisationen.⁷

Den Andre

Den Andre handlar om alla de som inte är jag eller vi. Begreppet används i många olika situationer, i Simone de Beauvoirs version handlar den Andre till exempel om kvinnan i relation till mannen.⁸ I min uppsats används det för att belysa svenskars bild av kongoleser. I skapandet av bilden av den Andre slår man ofta ihop stora befolkningsgrupper till en och samma stereotyp. Man ser det Andra genom sitt eget, det man är van vid och som anses normalt i sin egen del av världen. Det blir på så sätt motsatser man söker efter och påtalar. Detta är en tanke som Edward

⁷ Dunn, 2003, s. 27-28; Encyclopædia Britannica, “Imperialism”, <http://www.britannica.com/ludwig.lub.lu.se/EBchecked/topic/283988/imperialism>, 2011-05-12.

⁸ Encyclopædia Britannica, “Simone de Beauvoir”, <http://www.britannica.com/ludwig.lub.lu.se/EBchecked/topic/57762/Simone-de-Beauvoir>, 2011-05-14.

Said menar till exempel att Occidenten skapade Orienten genom att helt enkelt göra det till allt negativt som inte stämde in på sin positiva självbild. I motsats till den egna moderniteten ställs det primitiva, rationaliteten möts av irrationalitet och demokrati och vetenskapsideal av despoti och förlegad kunskap. Att upprätta en sådan bild hjälper sedan den starka sidan att motivera sin kontroll och sitt förtryck av den svagare sidan. Said säger också att skapandet sker eftersom det är Occidenten som tolkar och talar för Orienten, inte Orienten med sina egna ord.⁹

Ras och benämningar av människor

Det är svårt att med dagens ögon läsa texterna och inte märka de, i våra ögon, rasistiska tendenserna. Man såg ned på den afrikanska befolkningen som en lägre stående människoras, deras samhällen var inte lika utvecklade som de Egna i Europa och så vidare. Man såg på den vita folkrasen i Europa som en sida av myntet, och den svarta befolkningen i Afrika som andra sidan. Vid min genomläsning av mitt källmaterial blev det snart tydligt hur författarna beskriver sig själva jämfört med lokalbefolkningen de möter. De ”vita männen” representerar sig själva och andra européer. Lokalbefolkningen beskrivs med ett flertal ord, ”neger”, ”vilde” och ”inföding” är de vanligast förekommande. Det blir problematiskt att i vår tid referera till kongoleser som ”negrer” eller något av de andra nedvärderande orden, men de gånger de förekommer i min text är det för att belysa vad författaren skrivit. När jag skriver något om dessa personer kommer jag att referera till ”lokalbefolkningen”, ”kongoleser” eller ”afrikaner”. Om man godtar att rasism var en vanligt förekommande tanke under socialdarwinismens tidsepok, blir det lättare att läsa och förstå texterna. Vid min genomläsning av källmaterialet har jag till exempel valt att inte se på ordet ”neger” som särskilt laddat för tiden. Istället tror jag att det var det gängse ordet som användes för personer med mörk hudfärg. Ordet är nuförtiden starkt negativt laddat, något jag alltså inte tror att det var på 1880-talet. Däremot anser jag att ”vilde” bör betraktas som medvetet nedvärderande. Vissa ord är svåra att avgöra laddningen i. ”Inföding” är ett sådant, där det inte blir klart om författarna konsekvent har en tanke bakom sitt ordval.

Det är naturligtvis svårt att skriva en fullständig lista med tolkningar av ord, men jag hoppas jag har lyckats att fånga upp de som förtjänar ett omnämnande och en förklaring. Jag har valt att inte skriva dessa, enligt vår tid rasistiska, ord med citationstecken, utan låter härmed

⁹ Edward W. Said, *Orientalism*, Stockholm 2008 (originalutgåva 1978), s. 69.

läsaren vara medveten om detta. I de fall jag använder ett av ovanstående ord, är det som sagt för att poängtera författarnas skildring och ordval.

Kvinnor och män: Ett litet genusperspektiv

Vid en genomläsning av källmaterialet märker man snart att det nästan uteslutande handlar om män. Européerna är alltid män och den del av lokalbefolkningen som de har att göra med är män. Kvinnor kan ibland förekomma, men omnämns då ofta i förbigående eller som en starkt marginaliserad grupp. Mannens antagna roll som högre stående människa gentemot kvinnan syns såväl i den vite som i den svarte mannens förhållningssätt. Relationen som finns kan inte enbart beskrivas i genustermer, som en fråga om manligt eller kvinnligt kön, utan ett intersektionellt genusperspektiv blir givande. Intersektionalitet innebär att man inte bara ser maktförhållandet mellan mannen och kvinnan i enbart genustermer, alltså de skapade könsrollerna, utan även tar med andra aspekter som till exempel ras, klass och religiös övertygelse.¹⁰ Genusbegreppet kan tolkas och få lite olika betydelse i skilda sammanhang. Anledningen till att jag tar upp begreppet är dels att det finns en skillnad i hur kvinnor och män beskrivs, dels att kvinnor knappt nämns utan att det är männen och det manliga som tar all plats i författarnas berättelser. Kvinnlighet får dock en plats i sättet afrikanerna beskrivs i vissa situationer. Afrikanerna beskrivs bland annat som objekt, som finns till för européernas skull, och som kan utföra de sysslor som dessa vill ha utförda. Det är européerna som intar den manliga, aktivt handlande rollen, medan afrikanerna intar en dominerad och passiv roll. Det är alltså som en relation mellan olika människor, européer och kongoleser, som begreppet blir intressant. Att lägga till intersektionalitet blir fruktbart i undersökningen av relationen mellan den vite mannen och de afrikanska männen, och de afrikanska kvinnorna.

Tidigare forskning

Raoul Granqvist har skrivit ”Virvlande svarta lemmar och goda svenskar i Kongo i hundra år – Om svensk rasism i vardande”¹¹ som tar sin utgångspunkt i Joseph Conrads novell *Mörkrets hjärta*. Novellen publicerades inte i svensk översättning förrän 1949, alltså 47 år efter den engelska originalutgåvan. Novellen behandlar som bekant författarens egen tid som skeppare

¹⁰ Paulina de los Reyes, Irene Molina, Diana Mulinari, ”Introduktion – Maktens (o)lika förklädnader”, *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, red. Paulina de los Reyes, Irene Molina, Diana Mulinari, Stockholm 2003, s. 25

¹¹ Granqvist, 2001.

under ett halvår i Kongo 1890, och hans syn på det överdrivna våldet som utövades mot lokalbefolkningen. Conrads berättelse jämförs av Granqvist med ett flertal svenska Kongoresenärers egna berättelser. Många av dessa skrevs av missionärer; andra av militärer och dessa tar dels upp synen på den Andre, dels koloniseringsföretaget. De innehåller otaliga exempel på hur det koloniala uppdraget rättfärdigas och hur motståndet ofta måste nedgöras med hjälp av våld.¹² Granqvist är inte rädd att använda superlativ, och den bild han målar av de olika berättelserna är oftast väldigt svartvit i sin framställning. Han skriver vid ett tillfälle, ”berättelsen fungerade som en besvärjelse, oftast doppad i åtråns motpol: avskyn” utan att egentligen visa på något exempel. Han tvingar således läsaren att antingen lita på hans tolkning, eller avfärda den. Någon egen uppfattning blir svårt att skapa sig. Vid ett annat tillfälle menar han att ”missionären å sin sida var livrädd för att den konverterade hedningen skulle börja visa återfallstendenser”, återigen som taget ur luften. Det är visserligen inte svårt att tro på hans ord, men de byggs inte upp av exempel.¹³ Han menar att många av de fördomar och rasistiska stereotyper om den Andre som finns i Conrads novell, även återfinns i svenskarnas egna berättelser. Att publiceringen av Conrad dröjde så länge menar han kan bero på att det i Sverige publicerades så många reseberättelser som berättade om verkligheten bakom de händelser Conrad beskriver i sin novell; det fanns helt enkelt inte något behov av att publicera den senare. Svenskarna hade redan kunskap om helvetet i Kongo utan att läsa hans novell. Militärerna som publicerade sina berättelser, var dock oftast i motsats till Conrad på kolonialmaktens sida, och rättfärdigade den brutala behandlingen av lokalbefolkningen.¹⁴ Jag var medveten om detta när jag började läsa mitt källmaterial, och en av anledningarna till våldstemat i min frågeställning. Syns våldet verkligen så tydligt i berättelserna?

I de Kongoberättelser han har undersökt menar han sig kunna se tydliga tecken på hur de svenska koloniserarna ser ned på den inhemska befolkningen. Han har utgått från ett mycket större material än vad jag använt mig av i min uppsats. Svenskarna hånar och förlöjligar allt vad angår de svarta, från deras religion till deras hyddor och levnadssätt. Deras sätt att beskriva det Andra, genom lustigheter och hån, gäller även när döden slår till mot de svarta människorna. Om de dör av sjukdom eller av de vitas våld, höljs det hela i små lustiga historier.¹⁵

¹² Granqvist, 2001, s. 112-114.

¹³ Granqvist, 2001, s. 113-114.

¹⁴ Granqvist, 2001, s. 129-130.

¹⁵ Granqvist, 2001, s. 112-113.

Granqvist går senare i sin uppsats vidare i tiden, till 1960-talet när FN hade soldater stationerade i landet efter självständighetsförklaringen. Ett stort antal svenskar tjänstgjorde vid denna tid som FN-soldater. Mycket av det man har kunnat läsa om, rasism, våld, prostitution och grova brott i missionärers rapporter vid sekelskiftet, visar sig under 1960-talet vara lika relevanta. Soldaterna anklagades bland annat för att ha använt grovt övervåld mot lokalbefolkningen, och den rasism som varit vanlig vid sekelskiftet levde fortfarande kvar.¹⁶

Granqvist tar även upp Olof Lagercrantz som utgått från *Mörkrets hjärta* i skapandet av sin egen version av berättelsen, och beskriver också Sven Lindqvists roman *Utrota varenda jävel!* som utkom 1992. Här leder Granqvist in resonemanget på ett mer litteraturkritiskt tänkande, men även om Lindqvists bok är skönlitterär, försöker han skapa debatt om Europas kolonialhistoria och dess aggressioner mot de koloniserade folken. Lindqvist menar att även Sverige har en del i denna historia, något Granqvist håller med om. I sin avslutning skriver Granqvist att Sverige helst vill glömma Afrika och sin roll i dess förtryck, något som visade sig tydligt i den debatt som följde *Utrota varenda jävel!* en debatt som var helt felriktad enligt Granqvist.

Mohammad Fazlhashemis ”Att civilisera ett röfvarland – Svenska officerare i Persien 1911-1915”¹⁷ behandlar Sveriges relation till 1910-talets Persien. Ett antal svenska, så kallade, perserofficierare reste till Persien för att hjälpa till att bygga upp en gendarmeristyrka som skulle skydda den långa vägen mellan Kaspiska havet och Persiska viken. Samtidigt nämns äventyret ofta och tycks vara lika viktigt för många av officerarna, ett äventyr som inte kunde fås i Sverige, utan krävde det Andra.¹⁸ Svenskarnas syn på den Andre utgör således en viktig del av texten, men även det faktum att svenskarna skulle lära upp det, enligt dem, mindre utvecklade persiska folket. Kolonialismens civiliseringstanke var alltså starkt närvarande. Fazlhashemi menar att de svenska officerarnas bild av den Andre är av auktoritativ sort; att de hela tiden framhäver allt positivt med den svenska kulturen, medan allt persiskt skildras i ett negativt ordalag. Svenskarna är väldisciplinerade, ärliga och intelligenta personer medan perserna är ett djuriskt och smutsigt pack som stjälar och på annat sätt uppför sig ociviliserat.¹⁹

Fazlhashemi vänder även på förhållandet, och beskriver persernas syn av svenskarna, som ju i deras ögon utgör den Andre. Skillnaden är att perserna ser betydligt mer positivt på

¹⁶ Granqvist, 2001, s. 121.

¹⁷ Mohammad Fazlhashemi, ”Att civilisera ett röfvarland – Svenska officerare i Persien 1911-1915”, *Svenska överord. En bok om gränslöshet och begränsningar*, red. Raoul Granqvist, Stockholm 1999.

¹⁸ Fazlhashemi, 1999, s. 121.

¹⁹ Fazlhashemi, 1999, s. 121.

svenskarna än de ser på perserna. Sverige står för modernitet och industrialism, det överlägsna; något makthavarna i Persien ville komma åt och utveckla i det egna landet.²⁰ De svenska soldaterna hade ofta svårt att förstå perserna och deras seder och bruk, och de beskrevs inte sällan som små lustiga egendomligheter. Fazlhashemi menar dock att det viktigaste i sammanhanget är att svenskarna, när de såg på den persiska kulturen, automatiskt utgick från att de själva representerade en överlägsen kultur. Detta stärkte samtidigt deras tro på nödvändigheten i civiliseringsprojektet. Det rättfärdigade i sin tur användandet av våld mot lokalbefolkningen, något som känns igen även i skildringar från Kongo. Den högre moral man är van vid hemma gäller inte i den ociviliserade världen, utan här måste man sänka sig till deras nivå för att upprätthålla lag och ordning.²¹

Att skriva om den Andre under kolonialismens glansdagar utan att nämna Edward Said är svårt. I likhet med Fazlhashemi ovan skriver han om Orienten, medan jag undersöker hur en del av Afrika skildras i några reseskildringar. Även om synen på orientaler och afrikaner skiljer sig åt i detaljfrågor, är sättet att tolka den Andre mer enhetlig.²² I Suids bok *Orientalism* menar han att den västliga världen, främst Europa, skapat det ”orientaliska”. Det är skillnaden mellan väst och det främmande som blir grunden i mötet, och allt tolkas genom västs ögon. Orienten själv har aldrig fått hävda sig, utan det är väst som tolkar, berättar och beskriver; ofta med grova generaliseringar som följd. Mötet mellan de olika kulturerna är ett maktförhållande, där väst intar den dominerande positionen.²³

Kevin C Dunn tar i sin bok *Imagining the Congo: the international relations of identity*²⁴ upp bildandet och avvecklandet av Fristaten Kongo. De kapitel som är mest intressanta och relevanta för min del går mest in på Henry Morton Stanleys roll i denna process. Stanley var kung Leopolds handgångne man, som styrde och ställde på plats, efter kungens direktiv från Belgien. Dunn beskriver Stanleys syn på afrikanerna han mötte, och på vilket sätt han och flera andra européer valde att beskriva dem i sina böcker. Stanley jämförde till exempel afrikaner med hundar, där hunden var den överlägsne varelsen. Fotografier på afrikanska män som vid sin sida hade en chimpanse fungerade också som ett slags bevis för många, att afrikanerna verkligen var

²⁰ Fazlhashemi, 1999, s. 118-119.

²¹ Fazlhashemi, 1999, s. 124.

²² Vad jag menar med detta är att, Orienten och dess folk var ett historiskt högt utvecklat och civilisatoriskt högsäte som förfallit och drabbats av regression. Afrika var en ny och outvecklad kontinent i européernas ögon, och deras befolkning sågs som mer primitiva och outvecklade än de i Orienten.

²³ Said, 2008, s. 69, 76.

²⁴ Kevin C. Dunn, *Imagining the Congo: the international relations of identity*, Basingstoke 2003.

en underlägsen människoras. Vidare beskrev han hela befolkningen som barn, som européerna var tvungna att ta hand om och hjälpa till ett drägligare liv. Denna bild som Stanley och andra européer konstruerar av afrikanerna tjänar som anledning till kolonisationen, en nödvändig lösning på afrikanernas brist på civilisation. Det handlar om en räddningsaktion av de stackars barnsliga och outvecklade afrikanerna, som sitter i en rävsax mellan den oförlåtande naturen och arabiska slavhandlare. Slutligen är deras lathet och oföretagsamhet en viktig anledning till kolonisationen. Européerna måste lära afrikanerna att arbeta, en process som naturligtvis innebär att de förstnämnda agerar förmän och befäl, aldrig enkla arbetare. Det fysiska arbetet reserveras åt afrikanerna, som inte alltid visar sig så förstående och villiga. Kongo, och kongoleserna är helt och fullt skapat av européerna. Det som i européernas syn är ett land och ett folk, bestod i praktiken av ett stort antal folkslag och olika stammar, ofta med helt obegripliga språk sinsemellan.²⁵ Jag tänker mig att mina resenärer kan uttrycka sig på liknande sätt. Stanleys popularitet var stor och hans reseberättelser såldes i stort antal, och lär alltså ha påverkat européer syn på Afrika.

Ett annat mer allmänt verk om kolonialismens framfart i Kongo går att läsa i Adam Hochschilds bok *Kung Leopolds vålnad. Om girighet, terror och hjältemod i det koloniala Afrika*.²⁶ Hochschild går igenom skapandet av Kongo, från de första stegen som togs av den berömde upptäcktsresande Henry Morton Stanley, vidare genom uppbyggnaden och utvecklingen av kolonin, fram till dess det hela föll samman i början av 1900-talet. Det är under den tidiga uppbyggnadsfasen de tre svenskarna befinner sig i landet. En stor del av boken går åt till att utforska våldet, både själva våldsutövandet och motståndet mot det. Jag använder mig delvis av Hochschild i min bakgrundsteckning nedan.

Vad gäller svensk forskning om svenskar i Kongo runt sekelskiftet har jag i övrigt inte hittat mycket. En populärvetenskaplig bok av Per Erik Tell, *Detta fredliga uppdrag... Om 522 svenskar i terrorns Kongo*,²⁷ tar upp både missionärers och soldaters synsätt på, och deras handlingar i Kongo. Jag har dock svårt att se denna bok som en del av forskningsläget, men det är en av de få böckerna jag hittat som tar upp samma ämne som jag. Den gav mig ett starkt intryck vid genomläsningen, men den totala avsaknaden av nothänvisningar gör att den måste

²⁵ Dunn, 2003, s. 29-33.

²⁶ Hochschild, 1998.

²⁷ Per Erik Tell, *Detta fredliga uppdrag... Om 522 svenskar i terrorns Kongo*, Umeå 2005.

behandlas med försiktighet. Min undersökning känns viktig då varken Tell eller Granqvist, i mina ögon ger en tillräckligt fullständig och nyanserad bild av svenskars inblandning i Kongo.

Disposition

Uppsatsen kommer att delas upp i fyra delar. I den inledande delen introducerade jag uppsatsens syfte och frågeställning tillsammans med källmaterialet. Mina teori- och metodval finns även de presenterade i denna inledande del. I uppsatsens andra del ger jag en kort bakgrundshistoria för att läsaren lättare ska kunna förstå och känna sig hemma i materialet som presenteras i analysdelen. För att undvika alltför mycket upprepning har jag valt att i anslutning till analysen ta upp dels vad källmaterialet säger, men också hur jag tolkar detta material. Jag behandlar alltså inte dessa i separata kapitel, utan båda utgör uppsatsens tredje del. För att på ett tydligt sätt dela in och göra materialet tillgängligt, har jag delat in min analysdel i olika underkapitel. De olika teman jag tog upp i teoridelen, finns här presenterade. I den fjärde och sista delen sammanfattar jag de slutsatser som jag kommit fram till i uppsatsens tredje del.

Bakgrund

Kung Leopold II av Belgien

Mannen bakom Kongo var utan tvekan den belgiske kungen, Leopold II, och han skapade kolonin baserat på listig diplomati och ett flertal lögnar, som det skulle visa sig. Redan tidigare hade Leopold drömt om en egen koloni, men 1876 började det hända saker. Han grundade Internationella Afrikanska Associationen (IAA) som var tänkt att bli en internationell sammanslutning för skapandet av en koloni. Han utnämnde så klart sig själv till president i associationen. Ett första möte hölls i Bryssel samma år. Till en början uttryckte Leopold enbart filantropiska skäl till sitt intresse för, och uppbyggande av Kongo. Afrika var i stort behov av civilisering, och handfast hjälp mot den av araberna fortsatta slavhandeln.²⁸ Kongoleserna skulle få ta del av europeisk kunskap och teknik. De skulle inbjudas i en fri världshandel och bli rika på kuppen. Kongo hade enorma naturtillgångar som bara väntade på att utnyttjas. Detta var den första delen av lögnerna, och den del som är mest tragisk och drabbade befolkningen hårdast. Så småningom framkom den hemska sanningen bakom Leopolds kolonialstyre och 1908 tvingades han överlämna förvaltningen till Belgien. Våldet som brukades mot lokalbefolkningen var oerhört grymt och förlusten av människoliv var enorm. Beräkningar på cirka 10 miljoner offer har lagts fram.²⁹

Den andra delen av lögnerna, eller om man så vill, briljanta diplomatin var hur han lyckades övertala makthavarna i de europeiska stormakterna. Genom att bland annat lova frihandel fick han deras stöd. Det var naturligtvis ett lockande erbjudande, eftersom de andra staterna på så sätt fick del av en marknad som de inte behövde investera i själva, denna investering skulle IAA stå för. Förhandlingarna tog många år, men 1884 kände sig Bismarck redo att skriva under ett avtal som erkände Leopolds territoriella krav. Egentligen var kraven helt orimliga enligt Bismarck, men en svag belgisk närvaro var att föredra framför en stark fransk eller brittisk. Området Leopold hade stakat ut med hjälp av Stanley utgjordes av ett område mer än dubbelt så stort som Västeuropa.³⁰ Frankrike erkände också kraven. Leopold hade lovat dem företrädesrätt till Kongo om han blev tvungen att lämna landet. Eftersom fransmännen aldrig riktigt trodde att Leopold skulle ro hem ett så stort och dyrt projekt, låg det i deras intresse att

²⁸ Henk Wesseling, *Söndra och härska. Uppdelningen av Afrika 1880-1914*, Lund 2006, s. 99-101.

²⁹ Hochschild, 1998, s. 302.

³⁰ Wesseling, 2006, s. 137-138.

Kongo blev så stort som möjligt. Det var ju bara en tidsfråga innan de fick en gratiskoloni.³¹ England slutligen, som visade sig mest motvillig mot Leopolds anspråk, fick som sagt löften om ett frihandelsavtal. Detta var dock inte i sig tillräckligt skäl, men det var det faktum att Bismarck och det mäktiga Tyskland hade skrivit under avtalet. Det ansågs viktigt att stå på god fot med tyskarna, och precis som de andra stormakterna såg de inte Belgien som ett hot. Den 1 augusti 1885 var kung Leopold II suverän monark över Kongo, ett rike 80 gånger större än Belgien.³²

Henry Morton Stanley

Mannen på plats i Kongo, och den person som gjorde kolonialbygget möjligt var ingen annan än den berömde Henry Morton Stanley. Efter en lång resa i Afrikas okända vildmark återkom han 1878 till Europa, där han uppvaktades av Kung Leopolds ombud. Året därpå åkte han, på kungens uppdrag, åter till Afrika för att bege sig uppför Kongofloden och upprätta ett antal stationer, utposter från vilka man sedan skulle kunna utgå i en mer genomgående kolonisering av inlandet.³³

Det var dock inte endast Stanley och Leopold som var intresserade av Kongo. Fransmannen Pierre Savorgnan de Brazza var också en flitig upptäcktsresande, och han hade själv kontaktats av Leopold för att å hans räkning åka till Kongo, något han dock var alldeles för patriotiskt för att gå med på. Istället tog de Brazza med sig idén till de franska myndigheterna som inte visade sig särskilt intresserade. Efter lite påtryckningar fick han dock klartecken att ge sig av med uppdraget att bygga upp två forskningsstationer.³⁴ Det blev något av en kapplöpning mellan Stanley och de Brazza. Med kontrakt i högsta hugg reste de mellan de olika stammarna, och försökte få hövdingarna att skriva under att de ställde sig under den ene eller andres beskydd. De Brazza lyckades tidigt få fem hövdingar att ge upp sin suveränitet och sin ärftliga rätt till makten, mot att de fick varsin fransk flagga som skulle hissas i byn. Det är dock oklart vilken makt hövdingarna verkligen hade, och om alla deras enligt egen utsago, underlydande vasaller verkligen var att betrakta som sådana. Detta var dock inget som bekymrade varken de Brazza eller Stanley, kontrakten var ju giltiga i Europa. Det slöts hundratals avtal, där det är ytterst oklart om hövdingarna förstod vad det egentligen var de skrev under med ett X. Leopold blev naturligtvis orolig att hans dröm skulle gå i kras, och skickade ett stort antal tryckta

³¹ Hochschild, 1998, s. 109.

³² Wesseling, 2006, s. 139.

³³ Wesseling, 2006, s. 103.

³⁴ Wesseling, 2006, s. 107.

standardkontrakt till Stanley, färdiga att bara märkas med ett X.³⁵ Stanley lyckades förvärva områden söder om Kongofloden, medan de Brazza höll sig på den norra stranden. 1883 när de tre svenska kongofararna kom till landet hade Stanley precis kommit fram till vattenfallet som döptes efter honom själv, Stanley Falls.³⁶ Kongo var ännu inte en regelrätt koloni, utan detta dröjde som ovan nämnt först 1885. Svenskarna fick alltså en chans att vara med under den tidiga uppbyggnadsperioden. De var alla underställda Stanley, och vissa av dem fick själva träffa honom, andra inte. Det var på hans uppdrag de reste i landet och byggde upp nya stationer. Precis som Stanley själv gjort tidigare, reste de runt i utforskade områden och skrev avtal och byggde upp ett band av stationer som ledde längre och längre inåt landet.

Svenskar och skandinaver i Kongos tjänst

Många skandinaver tog anställning i Leopolds Kongo. En anledning som nämns är att det vid denna tid var svårt för militärer i Norden att få bra jobb, och att de välbetalda tjänsterna i Kongo då tedde sig lockande. Granqvist skriver att Leopold själv skulle ha tagit kontakt med svenska officerare efter att ha sett en svensk gymnastikgrupp uppträda. Några svenska officerare var då närvarande som imponerade på kungen.³⁷ Den danske överstelöjtnanten Harald Jenssen-Tusch har i boken *Skandinaver i Congo. Svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat*³⁸ samlat tryckta källor, brev och dagböcker från skandinaviska kongofarare. En anledning till publiceringen av boken är att hans egen bror åkte dit för att aldrig komma tillbaka, och den fungerar således som en slags minnesbok. Han tror också att det finns många i en liknande situation som vill veta mer om sina släktingars öden och erfarenheter i främmande land. Slutligen menar han att kongofararna förtjänar att lyftas fram i ljuset och få inta sin rättmätiga plats i folks medvetande.³⁹ Enligt bilagan i boken som kronologiskt, från 1878-1904, omnämner skandinaver i Kongos tjänst, handlar det om 921 personer. Siffran baseras på privat kommunikation, register från de olika ländernas konsulat och passagerarlistor på resande till Kongo. Jenssen-Tusch skriver själv att det är svårt att få helt tillförlitliga siffror, och det är därför ingen alltför vågad gissning att tro att alla skandinaver inte finns med i statistiken. Det kan

³⁵ Wesseling, 2006, s. 108-111.

³⁶ Wesseling, 2006, s. 117.

³⁷ Granqvist, 2001, s. 111.

³⁸ Harald Jenssen-Tusch, *Skandinaver i Congo. Svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat*, Kjøbenhavn 1902-1905.

³⁹ Jenssen-Tusch, 1902-1905, s. IV-V.

alltså röra sig om ännu fler skandinaver som tog värvning eller fick anställning i Kongo. Av den publicerade statistiken framgår att drygt hälften antas vara svenskar.⁴⁰ Nedan introducerar jag de tre svenska kongofarare jag valt att undersöka.

Edvard Gleerup föddes 1860 och var alltså 23 år gammal när han kom till Kongo. Hans far var äldste son till Christian Wilhelm Kyhl Gleerup, grundaren till Gleerups bokförlag. Vid avresan var han underlöjtnant vid Södra skånska infanteriregementet. Han tjänstgjorde som chef för stationen Kimpoko vid Stanley Pool. Sedan förflyttades han till stationen Stanley Falls, där han tjänstgjorde som sekond under en annan svensk, Arvid Wester. Vid hemkomsten befordrades han till löjtnant, och tjänade som ordonnansofficer åt kronprinsen.⁴¹

Peter Möller skulle just fylla 25 år när han kom till Kongo 1883. Även han var underlöjtnant vid avfärden, men vid Vestgöta-Dals regemente, och liksom Gleerup befordrades han till löjtnant vid hemkomsten. Under kapten Hanssen begav han sig ut på en expedition för att förbinda stationerna längs floden. De båda grundade stationen Philippeville, där Möller sedan var chef i ett antal månader. Möller själv grundade sedan stationen Lukungu och fungerade som chef där. Efter ytterligare någon chefspost blev han slutligen utnämnd till distriktschef, och hade som sådan fyra stationer under sig. Under sin tid i Afrika sägs han ha varit en flitig jägare, och inte mindre än tio elefanter ska ha stupat för hans gevär, tillsammans med ett stort antal andra djur.⁴²

Georg Pagels slutligen, var 28 år när han landsteg i Kongo 1883. Han var underlöjtnant vid Södermanlands regemente. Direkt efter sin ankomst blev han utnämnd till chef för stationen Kwamouth som han själv anlade. Därefter blev han chef för den viktiga stationen Equateurville. Hur och när han blev löjtnant framgår ej, men han omnämns som sådan vid ett senare tillfälle. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning tog emot korrespondensartiklar från honom som de publicerade i tidningen.⁴³

⁴⁰ Jenssen-Tusch, 1902-1905, s. 180-181, 704.

⁴¹ E.W. Dahlgren, "Om svenskarna i Kongo", G. Pagels; A. Wester; E. Gleerup; E.W. Dahlgren; E. Ekhoff, *Anteckningar af och om Svenska kongofarare. Föredrag och uppsatser*, Stockholm 1887, s. 13.

⁴² Dahlgren, 1887, s. 32-34.

⁴³ Dahlgren, 1887, s. 34-35.

Analys

Fulhet som skönhetsideal

Som jag nämnde i inledningskapitlet är det nästan uteslutande männens historia som berättas. Kvinnorna hamnar allt som oftast i skymundan. De få gånger de nämns är det som objekt som betraktas, och om de någon gång handlar, är det oftast som flyende offer de beskrivs. Deras utseende, och deras syn på skönhet diskuteras ibland, och denna skönhetssyn är inget som går hem i svenskarnas ögon. Kvinnan har i Kongo, liksom i Europa, en lägre status än mannen.

Dessa infödingar respektera intet menniskolif, ty de känna icke menniskovärdet. Allra minst får qvinnan sig tillerkänd något människovärde. Hon är mannens lastdjur. [---] Dessa måste slafviskt lyda mannens vilja. De skola utföra de gröfsta sysslorna, då mannen blott har att söka sin njutning och beqvämlighet.⁴⁴

Talet om kvinnan, och behandlingen av henne, låter misstänkt likt relationen mellan vita européer och svarta kongoleser. Det som framställs i negativt ordalag när det gäller den kongolesiske mannens behandling av sina kvinnor, beskrivs samtidigt som ett måste i relationen mellan européerna och lokalbefolkningen i Kongo. För att civilisering överhuvudtaget ska vara möjlig måste man visa auktoritet och styrka.

Gleerup berättar om några av hövdingarnas fruar. En beskriver han som en ”ful gammal kärring”, och en annan beskrivs som ”avskyvärt ful”. Det är i synnerhet en rund elfenbensskiva som är instucken i överläppen, och som gör att den står rakt ut, som får honom att reagera på detta sätt.⁴⁵ Detta är inget han varken säger eller ens gör en antydning om när han väl träffar hövdingen och hans fru, ens verkliga känslor ska döljas, något som nämns av både Gleerup och Pagels.⁴⁶

Möller nämner att kvinnorna får dra det tyngsta lasset för hushållets skötsel och införskaffandet av mat. Han menar dock samtidigt att det inte är så farligt eftersom jorden är givmild, och att jordbruksarbetet därför är ganska lätt. Även barnuppfostran är relativt lätt eftersom de inte behöver några kläder i det varma klimatet. Att ta hand om barnen blir därför mest en fråga om att föda och tvätta dem. Han är också tydlig med att han aldrig sett en kvinna misshandlas, utan att hon behandlas väl. Det är till och med så att hon har egendom som endast

⁴⁴ Edvard Gleerup, ”Tvärs igenom Afrika”, Möller, P; Gleerup, E; Pagels, G, *Tre år i Kongo*, Band II, Stockholm 1888, s. 308.

⁴⁵ Gleerup 1888, s. 308-309.

⁴⁶ Pagels, 1887, s. 62; Gleerup, 1887, s. 94.

hon har rätten att bestämma över.⁴⁷ Här har alltså den annars högre stående och maktfullkomna mannen inget att säga till om, oftast i alla fall som exemplet nedan visar.

Vid ett tillfälle, när bananträd skulle planteras, köptes sticklingar från en man i byn. Vid avhämtningen råkade man ta några som tillhörde hans fru, som var ”en högst grälsjuk och obehaglig qvinna”. Hon protesterade så klart högljutt och ställde till med en ”riktig scen”. För att visa att det är mannen som bestämmer, fick maken tag i ett rep som han band fast i hennes kopparringar som hon hade runt överarmarna. Sedan marscherade han till stationen och paraderade där runt en stund för att visa den vite mannen att han ej var en ”toffel”.⁴⁸

Möllers vistelse i Lukungu ger några intressanta beskrivningar, dels av kvinnor och dels hur samhället fungerar. Han nämner att kvinnorna här har ett visst övertag över männen, i och med deras matlagningskunskap och att de brukar gå ihop för att tillsammans bli starka vid diskussioner. Detta förhållande leder till att ”Lukungu är det mest demokratiska samhälle, jag någonsin påträffat”.⁴⁹ Frågan man skulle vilja ställa till Möller är om detta samhälle behöver den vite mannens hjälp att civiliseras. Detta är dock något han själv inte tar upp, och kanske beror detta på att tanken på att de inte skulle behöva hjälp är främmande för honom. Han skulle också i ett slag göra sin egen roll meningslös.

Nakenhet och beklädnad

Förvånansvärt sällan omnämns det faktum att kvinnorna ofta går omkring mer eller mindre nakna. Detta borde rimligtvis vara uppseendeväckande för en europé som växt upp mitt under den viktorianska tiden, som ju är välkänd för att präglas av sin prydhet. Kanske är det just därför kvinnorna inte får något större utrymme, man vill inte skriva om det förbjudna. Möller nämner dock vid ett tillfälle att kvinnorna i Lukungu är de mest oblyga han sett. De är helt nakna förutom ett snöre med pärlor som går runt midjan. Trots denna nakenhet uppträder de på ett så omedvetet sätt att de, även i en europés ögon, framstår som lika oskyldiga som en civiliserad kvinna.⁵⁰ Pagels har också turen att vid ett tillfälle se några skönheter. Men det finns gränser för hur långt skönheten sträcker sig, och han beskriver det hela som att läsaren redan bör vara väl medveten om hur fula kvinnorna anses vara i normala fall.

⁴⁷ Möller, 1887, s. 137.

⁴⁸ Möller, 1887, s. 116.

⁴⁹ Möller, 1887, s. 171.

⁵⁰ Möller, 1887, s. 169.

Bland kvinnorna funnos några med verkligt formfulländade kroppar, sådana som museernas Venusstatyer visa oss; men jag behöfver väl ej tillägga, att hufvudet och fötterna härifrån utgjorde undantag.⁵¹

Ansiktena och fötterna anses fula, något som framställs som självklart. Att deras kroppar i det här fallet anses vackra, till och med perfekta, utgör ett undantag. Möller tar vidare upp afrikanernas karaktär och skönhetsideal, och det är tydligt att det skiljer mycket mellan deras och européers synsätt.

För att rätt förstå och bedöma negerns karakter måste man sätta sig in i hans tänkesätt och uppfattning, och denna är i många afseenden vidt skild från den civiliserade mannens. [---] Hans skönhetsbegrepp är också, för att välja ett exempel, helt olik vårt. För en civiliserad menniska är det ju oförklarligt, huru kvinnorna i M'boma kunna finna någon prydnad i att ända från fotknölen och upp till knäet belasta sina ben med messingsringar, uppgående till öfver 30 skålpund i vikt, som skafva sönder skinnet och göra gången tung och osäker, och dock – ju flere och tyngre ringar, desto vackrare anser sig bärrerskan.⁵²

Det hela framställs inte bara av Möller som ytterst obekvämt för kvinnan, utan också föga vackert om man får tro hans åsikt. Detta sätt att utsmycka sig är långt ifrån vad någon kvinna från Sverige skulle tillåta sig. Och troligen skulle det inte heller ge mer än förvånade och ogillande blickar från männen och kvinnorna omkring dem. Den svenska kvinnan blir här normen för hur kvinnor ska se ut och utsmycka, läs klä, sig. Dunn som ofta använder ord tagna direkt ur Stanleys egna böcker noterar hur Stanley ser afrikanernas nakenhet och brist på kläder som ett tecken på ociviliserat beteende, och hur befolkningen, ju längre in i landet han kommer, tycks bli ännu mer ociviliserade. I svenskarnas exempel och i vad Stanley själv ger uttryck för, används kläderna som gränsdragning mellan det Egna och det Andra. Den civiliserade människan döljer sin kropp med kläder, medan den ociviliserade inte gör det. De få utsmyckningar som ibland pryder deras kroppar ses inte som ett substitut till kläderna.

Det finns dock några få undantag som bekräftar den alltid existerande regeln. Möller tar upp ett fall, där det med tydlighet framgår vad hans vanliga åsikt om afrikanerna är.

För att vara negrer äro Kuilu-vildarna ett rätt vackert folk. Bland dem ses ansigten, som verkligen tillfredställa äfven den hvite mannens anspråk på vackra drag; det fordras dock att hafva vant sig vid den svarta färgen för att ej döma alla öfver en höft.⁵³

⁵¹ Gleerup, 1888, s. 182.

⁵² Möller, 1887, s. 291.

⁵³ Möller, 1887, s. 125.

”För att vara negrer” får betydelsen att alla i Kongo egentligen är rätt fula. Det visar samtidigt att det i hans ögon existerar en viss gradskillnad mellan olika folkslag. Alla är inte riktigt lika illa, det finns enligt honom bättre och sämre afrikaner. I likhet med folket från Kabinda nedan, kan man anta att det här rör sig om ett folk som har något mer europeiska drag.

Kabinda-mannen beskrivs som kustens aristokrat med sin ljusbruna hy. Enligt Möller är han ”smärt och välvuxen, med nästan europeiska anletsdrag och ett käckt, intelligent ansikte, ofta prydt med ett par mustascher.” Detta är motsatsen till den vanligaste beskrivningen av ”mycket mörkhyad, mindre välvuxen, slankig varelse, med tjocka läppar och platt fysionomi”. Tydligt blir att Möller kan känna igen sig åtminstone lite i de mer ljushyade Kabinda-männen, även om de naturligtvis inte är lika vackra som vita. När han beskriver kvinnorna, menar han att det bland dem finns de med vackra drag, och särskilt med sina kläder som påminner mer om vad man får se hemma får de ”ett nästan klassiskt utseende”. Detta gäller dock när de ses på avstånd.⁵⁴ Man kan alltså ana att de på nära håll inte riktigt anses hålla hans mått för en skönhet. Precis som när Dunn beskriver Stanleys syn på de nakna afrikaner han möter som ett tecken på ett ociviliserat folk, blir kläderna här är ett viktigt tecken på att detta rör sig om ett folk som är mer civiliserade än andra afrikaner. Det visar samtidigt på hur viktiga kläderna är för att Möller ska kunna känna igen sig i dessa människor. De anses dels ha en fysionomi som påminner mer om den man finner hos européer, dels har de kläder man kan känna igen sig i. Hudfärgen är ett av de drag som troligen möter ögat tidigast hos svenskarna, och det verkar onekligen som att en ljusare hy ses som något positivt, som samtidigt gör det lättare för svensken att se skönhet i deras utseende.

Sammandrag

Den historia som beskrivs av de tre svenska författarna handlar nästan enbart om männen i Kongo. När kvinnorna kommer på tal är det nästan uteslutande som fula varelser de beskrivs. Ibland påtalas det att kvinnor, såväl som män, går runt nästan helt nakna, och detta borde vara mer uppseendeväckande än det verkar på svenskarna. Deras kroppar anses emellanåt vara vackra, men deras ansikten förstör då alltid helhetsbilden. Kvinnornas sätt att utsmycka sig vinner inte heller något gillande hos svenskarna, utan de reagerar mest över hur fult och obekvämt de anser modet vara. Vissa få undantag finns, och då är det europeiska drag som framhävs hos befolkningen. Ljus hy och ansiktsdrag som man känner igen i sina egna. Kläderna

⁵⁴ Möller, 1887, s. 262.

spelar också en viktig roll i detta sammanhang, även de förskönar personen som bär dem. Eftersom det är många olika aspekter som spelar in när svenskarna beskriver afrikanerna, blir ett intersektionellt perspektiv givande. Det är inte bara det biologiska könet som ligger till grund för svenskarnas beskrivning av kvinnorna i Kongo. Ras och hudfärg tillsammans med kön, vägs ihop till en bild av den afrikanska kvinnan som är tydligt nedvärderande. Även klädedräkten blir viktig eftersom svenskarna utgår från sina egna normer när de betraktar kvinnorna. Det är den vita kvinnan som utgör normen på hur en kvinna ”ska” se ut, och hur hon bör klä sig. Även i sättet männen beskrivs, läggs en rad olika kategorier ihop för att skapa bilden av dem. Deras kön ställer dem något högre än de kongolesiska kvinnorna. I en jämförelse mellan en svensk kvinna och en kongolesisk man skulle hudfärgen och andra aspekter göra att kvinnan värderas högre. Det biologiska könet avgör alltså inte alltid hur högt en person värderas i en jämförelse. Maktförhållandet mellan européerna och afrikanerna beror på mer än bara förhållandet vit-svart.⁵⁵

Undantag och regelbundenheter i den Andres karaktärsdrag

Att tala om *en* bild av den Andre i svenskarnas böcker borde egentligen vara något felaktigt, eftersom folken trots allt skiljer sig åt en del. Oftast är författarna dock tydliga med att framhäva det ovanliga eller att det rör sig om ett undantagsfall, när någon afrikan beskrivs i positiva dager. Samtidigt finns det massor av karaktärsdrag som ses som gemensamma för afrikanerna, och som gör det möjligt att trots skillnader tala om den Andre som *en* grupp. I framställningen är de inte riktigt att lita på, de stjälar och ljugar, är giriga och håller inte sina löften.

De tre författarna beskriver nästan uteslutande kongoleserna i negativa ordalag, och de gånger de ser något positivt hos dessa framställs det som sagt som ett undantag. Detta hindrar inte att de faktiskt kan tala gott om bybor, och ibland omnämns de som goda vänner. Särskilt när de vistats en längre tid på en station kan det framgå att det finns ett visst mått av vänskap. Efter att ha vistats på Kimpoko-station i sju månader, ska Gleerup resa vidare. Den relation till lokalbefolkningen som i början av vistelsen var ansträngd, har nu bytts mot ”tydliga bevis på tillgifvenhet, något som man, ledsamt nog sällan finner hos Central-Afrikas negrer”.⁵⁶ I det här

⁵⁵ Susanne Johansson, Irene Molina, ”Kön och ras i rumsliga identitetskonstruktioner”, *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, red. Paulina de los Reyes, Irene Molina, Diana Mulinari, Stockholm 2003, s. 268-269.

⁵⁶ Edvard Gleerup, ”En resa genom Afrika”, G. Pagels; A. Wester; E. Gleerup; E.W. Dahlgren; E. Ekhoff, *Anteckningar af och om Svenska kongofarare. Föredrag och uppsatser*, Stockholm 1887, s. 96.

fallet verkar det mest som om det är lokalbefolkningen som ska anpassa sig till Gleerup och hans sätt att se på saker. Det är de som känner tillgivenhet, och som har fått respekt för sin vite herre. Detta är en relation som kolonistörerna ser som given, de underlägsna folken ska anpassa sig till den överlägsna folkrasen, alltså till européerna.

Ett folk som Pagels träffar vid Eqvatorstationen framställs inte riktigt som alla andra. Normalt vill inte befolkningen arbeta för européerna, men så är det inte här. Det är till och med så att det finns ett stort överflöd av arbetskraft. Pagels menar att infödingarna ofta tar efter den vite som de tycker om, och att det är det som hänt i detta fall. Tidigare har de tagit efter andra folk som varit starkare än dem själva, och som ställt sig fientliga till européerna, men detta har nu ändrats.⁵⁷ Här tolkar jag hans ord som att folket är som barn, redo att ta efter sina föräldrar som de beundrar. Européerna som kan uppvisa auktoritet och styrka, något som respekteras av alla afrikaner, blir i jämförelsen föräldrarna. Det är också föräldrarnas jobb att ta hand om och lära upp sina barn, något som också stämmer väl in på den gängse bilden av den Andre. Den nämns också i Fazlhashemis text om svenskarna som reste till Persien. De finner ett folk som anses vara lågtstående, och som står helt handfallna till dess att svenskarna kommer och tar hand om dem.⁵⁸ Svenskarna kommer dit för att hjälpa dem, och ta hand om dem. På samma sätt ser perserna positivt och beundrande på svenskarna, precis som Pagels bybor ovan. Även Dunn tar upp resonemanget om hjälplösa barn i sin text.⁵⁹

Det finns även de folkgrupper som återfinns i den andra ändan av spektret när de beskrivs av svenskarna. Folkgruppen Bubis är en sådan som i motsats till de ovanstående beskrivs som den folkgrupp som

sannolikt intag[er] det lägsta trappsteget bland afrikanska folk och mer likna[r] Australiens vildar än Afrikas negerer. [...] Hvarifrån härleda sig väl dessa från Afrikas öfriga folk så vidt skilda och dem underlägsna menniskor⁶⁰

Här blir det ytterst tydligt att det inte går att sätta likhetstecken mellan uttrycken ”vilde” och ”neger”. Vildar, som till exempel Bubisfolket ovan, ses som än mer primitiva och lägre stående än övriga folk i Afrika, som åtminstone ibland befinner sig högre upp på skalan över så kallade

⁵⁷ Georg Pagels, ”Vid öfre Kongo”, Möller, P; Gleerup, E; Pagels, G, *Tre år i Kongo*, Band II, Stockholm 1888, s. 76.

⁵⁸ Fazlhashemi, 1999, s. 132.

⁵⁹ Dunn, 2003, s. 30.

⁶⁰ Möller, 1887, s. 15-16.

civiliserande folk. Att de jämförs med Australiens vildar säger också något om de olika kategorierna man delar in folken i, där det finns olika gradskillnader dem emellan. Det blir explicit i denna beskrivning att Australiens urbefolkning inte hålls högt. De når inte ens upp till svenskens negativa framställning av vad de kallar Afrikas negrer.

När Möller talar om sina zanzibariter, soldaterna under hans befäl, beskrivs de oändligt mer positivt än Bubisfolket. Zanzibariterna är ett folk som tillhör gräddan av Afrikas befolkning.

De äro ett godt folk och stå vida öfver alla andra afrikaner jag påträffat. En zanzibarit är ingen vilde; han står öfver den civiliserade negern från Guldkusten och Sierra Leone, om ej i att kunna läsa och skriva engelska, så uti moraliska egenskaper, såsom trohet mot sin herre, villighet och anspråkslöshet.⁶¹

Även om man här kan utläsa en viss tolerans mot det Andra, är han ändå tydlig med att de har en herre, som de villigare än andra lyder. Folken på Guldkusten och i Sierra Leone hade civiliserats av briter, som på 1840-talet började annektera områden i västra Afrika på allvar.⁶² Att zanzibariterna anses stå högre är således inget dåligt betyg. Trots deras goda egenskaper måste man dock samtidigt se upp med dem, och de bör hållas kort, eftersom de annars kan falla tillbaka till ett av de ”klassiska” karaktärsdragen för afrikanen, tjuvens. Svenskarna framställer dem således som ett gott afrikanskt släkte, men som lider av historiens tunga börda. Det tar tid att ändra de nedärvda karaktärsdragen och utvecklingen kan när som helst lida ett bakslag. Det sagt, om man behandlar honom rätt, kan man, enligt Möller få en oegennyttig tjänare åt vilken man till och med kan anförtro sina nycklar.⁶³ Det är som soldater de är användbara, mycket på grund av sin lojalitet till européerna.

Lojalitet är annars en egenskap man sällan anses finna i Afrikas befolkning. Européerna är beroende av sin militära styrka för att kunna kontrollera landet, och utan goda soldater skulle detta inte vara möjligt. Samtidigt är inte zanzibariternas soldatvärde helt accepterat. De har inte alltid lärt sig vikten av att faktiskt sikta med sina gevär, och då hjälper vapnets överlägsenhet föga. Som tur är för Gleerup flyr kannibalerna av allt oväsen gevärselden åstadkommer, där hans zanzibariter annars skjuter helt okontrollerat. Afrikaner omnämns väldigt ofta som fega och helt utan mod, såvida de inte är i ofantligt överläge. Då blir de plötsligt modiga, och samtidigt oerhört grymma. Som Gleerup förklarar, besparar de då inte den svagare parten något lidande. I fallet

⁶¹ Möller, 1887, s. 123.

⁶² Wesseling, 2006, s. 45.

⁶³ Möller, 1887, s. 124.

med kannibalerna, visar det sig att dessa är fega när de möter svensken med sin lilla styrka. Tydligt känner de att de inte har övertaget i situationen.⁶⁴ Zanzibariterna anses inte riktigt lika fega, och det är en viktig anledning till att de får tjänstgöra som soldater i Leopolds armé. De har även förmågan att visa mod när de leds av en erfaren europeisk officer. Även de afrikaner som är ”bra” anses fortfarande inte lika bra som den sämste europén. Detta visar sig till exempel i ett annat stycke i Glerups bok, där han beskriver en skotte som dött.⁶⁵ Man har en nedvärderande syn på afrikanerna, som aldrig riktigt går att genomtränga. Detta är precis vad Dunn också tar upp när han beskriver Stanleys syn på de kongoleser han möter.⁶⁶

Tjuvarnas och lögnarnas land

I Kongo, liksom i Europa och andra världsdelar, förekommer stölder. De är dock aldrig lika allvarliga i Kongo, utan är oftast bagatellartade enligt Möller. Stjäl gör infödingarna när ett gynnsamt läge uppstår, men då rör det sig oftast om ett stycke tyg eller någon annan småsak. Organiserad stöld förekommer ej. Samtidigt som det anses vara en del av deras karaktär att stjäla, kan man om man bara är på sin vakt i stort sätt motverka detta karaktärsdrag. Det är bara nykomlingar som låter sig luras eller bestjäls på detta sätt enligt Möller.⁶⁷

I regel få ej de infödde öfverskrida tröskeln till den hvites bostad; orsaken dertill är den tjufmani, som utgör ett af grunddragen uti negerns karakter.⁶⁸

Möllers beskrivning av afrikanerna som tjuvar återfinns också hos de andra svenskarna. Vid ett tillfälle tas en drucken inföding på bar gärning när han försöker stjäla ved från ett förråd. Han blir våldsam och börjar vifta med sin kniv när han närmas av vakterna. Han infångas, och man tar kontakt med hans hövding och förklarar för honom att det är hans ansvar att hålla reda på sitt folk när det besöker stationen. Detta resonemang är något främmande för hövdingen, men till slut löser det sig genom att brottslingen straffas med 20 rapp från chicotten.⁶⁹ Efter avtjänad bestraffning är han fri att gå dit han vill, även om han varnas för att visa sig på stationen igen. Hövdingen blir enligt Pagels så imponerad av hur den vite mannen löser det hela att han genast

⁶⁴ Glerup, 1888, s. 265.

⁶⁵ Se kapitlet: Européer och död, s. 37.

⁶⁶ Dunn, 2003, Se t.ex. s. 28-30.

⁶⁷ Möller, 1887, s. 294-295.

⁶⁸ Pagels, 1888, s. 28.

⁶⁹ Chicott eller Chikott var en piska tillverkad av tvinnad och torkad flodhästhud som användes vid bestraffning.

vill bli blodsbroder med honom.⁷⁰ Att bli blodsbröder⁷¹ betyder mycket för de svarta, och visar att man ingått ett heligt band som ej får brytas.

Väldigt ofta uppges det i texterna att afrikanerna är giriga. När en missionär, som har haft godheten att öppna en skola för barnen omnämns menar Pagels att de slutar gå på grund av sin girighet. De får mat av missionären och även lite kläder. Detta räcker dock inte, de vill ha kontant betalning för att infinna sig. Här tror han dock att det är föräldrarna som har ett finger med i spelet. Det går så långt att missionären köper slavpojkar från de arabiska handelsmännen i trakten, för att ha någon att undervisa. Föräldrarna, som inser sitt misstag ångrar sig och försöker skicka tillbaka barnen, som dock avvisas från skolan och de får därmed sitt straff enligt Pagels.⁷² Girigheten visas ibland även när ett byte nedlagts och ska delas upp, som när Gleerup vid ett tillfälle får se en flodhäst styckas med slöa knivar, och där infödingarna formligen slåss om de bästa bitarna.⁷³ Karaktärsdrag som ges till befolkningen har alltid sin motsats i vad som ges till det Egna. Som Dunn beskriver det, kan man göra upp långa listor med dessa motsatsförhållanden, där européerna alltid får det positiva draget medan afrikanerna får dras med det negativa.⁷⁴ Det är inte alltid båda sidor målas upp, men genom att antingen beskriva det Egna och på så sätt framföra sin syn på det önskvärda, drar man gränsen mot det icke önskvärda, och tvärt om. Underförstått i beskrivningen av afrikaner som giriga, är att européerna anses generösa till sin natur.

Afrikanerna framställs också som lögnaktiga av naturen, om man får tro svenskarna. Möller får vid ett tillfälle lyssna till ett långvarigt palaver,⁷⁵ som rör en av de vitas soldater som blivit tillfångatagen efter att ha skadat en bybo. Möller ska med hövdingen, ”den gamle skälmen” Kalampaka, reda ut vad som ska hända härnäst. Hövdingen vill ha ersättning, inte bara för den skadade mannen, utan också för en annan som han menar blivit dödad av soldaten. Här drar Möller gränsen, han vet ju att de svarta är giriga och lögnaktiga, och menar att om det inte finns några bevis för att en man dött, blir det heller ingen ersättning. Han är helt med på att betala ut ersättning för den skadade som han ju själv kan se med sina egna ögon. Här kan man alltså se ett exempel på hur rättrådig och generös svensken anser sig vara. Hövdingen fortsätter med sina

⁷⁰ Pagels, 1888, s. 89-90.

⁷¹ Se kapitlet: Säregna ceremonier, s. 31.

⁷² Pagels, 1888, s. 75.

⁷³ Gleerup, 1888, s. 221.

⁷⁴ Dunn, 2003, s. 30.

⁷⁵ Ordet ”palaver” används ofta i böckerna, och jämförs med en underhandling. Det kan dock ha olika betydelser, såsom ett gräl, krig eller uppgörelse. I denna uppsats har det den första betydelsen.

lögner och försöker på alla sätt lura Möller. Till sist har dock svenskens intellekt, slutlednings- och övertalningsförmåga vunnit, och hövdingen ger sig; ännu ett bevis på att han ljugit.⁷⁶ Här visar Möller inte bara på sitt intellekt, utan också hur rättvis och generös han anser sig vara. Självklart ska ersättning utgå för den skadade, men eftersom det inte finns något som tyder på, förutom hövdingens ord, att någon dött vägrar han utbetala något för den senare. Redan när palavret inleds är Möller på det klara med hur afrikanerna är, i hans och andra européers ögon.

Det är dock troligt att Möller inte riktigt dömer hövdingen alltför mycket. Lögnerna, och girigheten anses ju ligga i hans natur, och då är det ganska meningslöst att bli alltför arg. Han tar själv upp detta i ett annat fall:

Att ljuga anses ej som något föraktligt, tvärtom hålla de den, som med lögn och knep kan bedraga sin nästa, för en slug och fiffig karl, och skickligheten i detta afseende utgör t.o.m. en norm, efter hvilken de bedöma hvarandra.⁷⁷

Med andra ord har hövdingen, enligt Möller, bara följt sin natur. I fallet ovan har han dock mött sin överman, en klok svensk som inte låter sig luras, av nog så sluga knep. Precis som nämnt tidigare, gäller det att bara vara på sin vakt för att klara sig bra i Kongo.

Latare kan ingen vara

Afrikanerna anses inte bara vara lögnaktiga och giriga vildar som stjäla, de ses också som notoriskt lata människor. Latheten är ett vanligt tema i skildringar om den Andre, och återfinns ofta i texterna. Afrikanerna arbetar endast så mycket det behövs för att uppfylla sina enkla behov, därefter är det mycket svårt att få dem att arbeta vidare enligt svenskarna. Det ligger också i deras natur, menar Möller, att deras kultur hindrar folk från att bli rika. Den man som samlar på sig mer än andra anklagas lätt för trolldom, med stränga straff som följd. Hela deras kultur, tillsammans med lättjan, är därmed ett hinder för Kongo att på egen hand utvecklas och bli rikt. De tycks föredra ett stilla och vegeterande liv, något som är främmande för svensken.⁷⁸ I motsats kan man se svenskarnas energi att hela tiden få saker och ting gjorda. De pysslar om sina stationer, bygger nya hus, röjer nya odlingar och planterar i trädgårdar. Vägar ska anläggas,

⁷⁶ Möller, 1887, s. 292-293.

⁷⁷ Möller, 1887, s. 292.

⁷⁸ Möller, 1887, s. 293.

höns- och gethus byggas, och möbler tillverkas.⁷⁹ Denna relation kan jämföras med hur idealen såg ut bland Europas medelklass, där företagsamhet ansågs central och där arbetarklassen fick inta den låsta roll. Resonemanget ovan ligger också i linje med socialdarwinismen där det är upp till var och en att se om sitt hus, och svagare grupper bara har sig själv att skylla för sin fattigdom. Varken arbetarklassen i Europa eller afrikanerna kan med andra ord skylla på någon annan än sig själva för sin fattigdom om man får tro socialdarwinisterna.

Det är tydligt att författarna ser en stor skillnad mellan sig själv och lokalbefolkningen i Kongo. Människorna de möter har ett helt annat sätt att se på saker. Det som i de vitas ögon är självklart och visar på utveckling och intelligens, anses helt främmande för befolkningen i Kongo. Redan tidigt nämns till exempel djurskydd, och att befolkningen inte har någon som helst förståelse för detta begrepp. När afrikanerna jagar gör de det ofta genom att sår ett djur, som sedan med ett blodspår kan förföljas till det stupar av utmattning eller blodbrist. Under transport bärs höns timme ut och timme in upp och ned i fötterna. De har ingen tillgång till vatten och får därför utstå mycket plåga i solgasset. Detta är något Möller reagerar över, och nämner samtidigt att en inföding som ser ett djur lida av någon anledning, inte känner minsta medlidande eller barmhärtighet.⁸⁰ Samtidigt är de vita oftast själva flitiga jägare, men detta tycks inte på något sätt kopplas ihop med djurens bästa. Ett liknande resonemang för Fazlhashemi, som beskriver en viss Helena Ohlsson, änka efter en svensk perserofficierare, som har ett och annat att säga om persernas grymma och inhumana behandling av sina djur.⁸¹

Att befolkningen i Kongo ses som efterblivna i sin utveckling i svenskarnas ögon visas också på deras uppfattning av tiden. Den har inte någon som helst betydelse för afrikanerna. Ett exempel, och som används som bevis för saken, är att när ett föremål tillverkats och ska säljas, tar hantverkaren endast betalt för själva råmaterialet föremålet tillverkats av. All arbetstid som lagts ned på själva tillverkningen är inget man vill ha betalt för; inte ens något man skulle komma på tanken att kräva betalning för. Detta för dock med sig att föremål oftast förblir väldigt billiga i de vitas ögon, något de inte klagat över.⁸² Otoliga gånger klagat de också på att bärarna i karavanerna marscherar för långsamt, de förstår inte vikten av att hålla tiden. Återigen skulle

⁷⁹ Gleerup, 1888, s. 267.

⁸⁰ Möller, 1887, s. 295; Gleerup, 1888, s. 306.

⁸¹ ⁸¹ Fazlhashemi, 1999, s. 126.

⁸² Georg Pagels, "Några ord om seder och bruk bland vildarna vid öfre Kongo", G. Pagels; A. Wester; E. Gleerup; E.W. Dahlgren; E. Ekhoff, *Anteckningar af och om Svenska kongofarare. Föredrag och uppsatser*, Stockholm 1887, s. 52.

man kunna göra jämförelser med klockan och tidens betydelse i det industrialiserade Europa. Trots att svenskarna inte har någon maskin som håller deras tempo, eller en stämpelklocka som bestämmer deras arbetstid, har de svårt att inte tänka som en europé. De tar inte seden dit de kommer utan det är befolkningen de möter som ska anpassa sig till deras sätt.

Befolkningen i Kongo räknar sin tid i med hjälp av månen, i vad Pagels kallar månvarv, alltså en månad. De verkar dock inte ha någon som helst uppfattning om sin egen ålder. Vissa nämner vid förfrågan ett antal månvarv, som omräknat skulle bli flera hundra år. Samtidigt kan det också gå åt andra hållet, när synbart gamla personer hävdar att de inte sett mer än tio vårar.⁸³

Sammandrag

Afrikanerna beskrivs som okunniga på många sätt och vis. De har ingen uppfattning om tid, åtminstone inte som svenskarna ser den. Arbetstiden, och andra koncept som anses självklara för européerna har ingen vikt hos kongoleserna. De beskrivs också som tjuvaktiga och deras girighet anses stor. Detta ligger i deras natur enligt svenskarna. Dessa drag, och många andra är anledningen till européernas närvaro som civiliserande kraft, som ska hjälpa afrikanerna att förändras till det bättre. Lögnaren, som i Europa har ett dåligt anseende, anses i Afrika spela en stor roll. En afrikansk mytoman sägs vara beundrad av de andra byborna, och ju större och fler lögnerna är desto bättre. De framställs också som notoriskt lata, ett motsatsförhållande till svenskarna själva. Även om afrikanerna överlag beskrivs i negativa termer, finns det vissa undantag. Zanzibariterna som européerna använder som soldater är ett sådant, som trots sitt afrikanska ursprung anses stå något högre upp på listan över civiliserade folkslag. Bubisfolket kan ses som deras motsats, ett folk så primitivt att man jämför det med vildarna i Australien istället för andra afrikanska folk. Relationen mellan européer och afrikaner beskrivs som ett motsatsförhållande, lat-energisk, ful-vacker, omoralisk-rättfärdig, där de skrivande svenskarna naturligtvis själva beskrivs som den positiva polen, medan afrikanerna intar den negativa. Detta förhållande belyser även Dunn som jag tagit upp ovan, men även Fazlhashemi i sin text om perserofficere, som han menar såg motsatserna som givna och gällande på alla områden.⁸⁴

⁸³ Pagels, 1887, s. 52.

⁸⁴ Fazlhashemi, 1999, s. 129.

Ceremonier, fetischer och palaver

Pagels ser med illa dold sarkasm på deras seder och ceremonier. Efter en längre marsch kommer han fram till en by, där kongolesernas feghet återigen visar sig, när flera bybor flyr in i sina hyddor. Pagels lokaliserar hövdingens hydda, traskar rakt in och greppar hövdingens hand, något som ter sig obegripligt för den senare. Sedan sätter han sig ner och vill börja palavret. Att på detta sätt ganska omgående inleda förhandlingarna verkar vara sättet en civiliserad man som Pagels effektivt vill tillvarata tiden, men inte hur seden är i Kongo. ”Förmodligen var det hövdingens förhoppning, att jag skulle inleda vårt »palaver» med några vackra dansnummer, liksom bruket är hos de infödde”, något som dock inte sker, till hövdingens uppenbara besvikelse. Palaver mellan två stora hövdingar måste dock föregås med vissa ceremonier, och ett musiknummer inleds.⁸⁵

Ehuru jag tror, att jag skulle vid moget öfvervägande föredragit att dansa inför detta publikum framför att åhöra »musiknumret», så lät jag nu saken hafva sin gång; och under 25 minuter (jag såg på klockan) måste jag nu åhöra ett öronslitande oljud utan takt, utan melodi, (harmoni kunde ju ej komma ifråga) frambragt genom tjutande kalebasser [...]⁸⁶

Han kan inte dölja sin lättnad när det är över, och de kan börja prata med varandra. Han är där för att knyta vänskapsband mellan folken och Stanleys män. För detta ändamål har Pagels lärt sig en fras som uttrycker hur god och modig hövdingen har rykte om sig att vara även långt utanför sitt rike, och som han kan framföra utan tolk. Efter överlämning av presenter uttalar han ”de sedvanliga fraserna om befastande af vänskap o.s.v.”⁸⁷ Om man ska lägga någon vikt vid hans användning av ”o.s.v.” är inte helt säkert, men han använder det också när han beskriver sin inlärdas fras ovan. En tolkning är att allt det här bara är ett nödvändigt ont, att han inte menar det han säger. Han nämner hövdingens mod och godhet för att vinna fördel i situationen, och gå vinnande ur mötet. Han kommer på god fot med infödingen som förhoppningsvis blir mer vänligt inställd till de vita, som är beroende av fredliga förhållanden med befolkningen.

När befolkningens religiösa uppfattning omnämns talas det om en god och en ond ande. Det är dock den onda anden de bryr sig mest om, det är ju han som kan ställa till det för dem. För

⁸⁵ Pagels, 1888, s. 58-59.

⁸⁶ Pagels, 1888, s. 59.

⁸⁷ Pagels, 1888, s. 60.

att blidka den onda anden använder de olika former av fetischer.⁸⁸ När Pagels omnämner andarna och fetischmannen, som kan jämföras med en präst och medicinman i ett, är han helt övertygad om att denne har hittat en inkomstbringande bluffverksamhet som bygger på folkets vidskepelse.

Hos vilden förefinnes en mycket starkt utpräglad öfvertygelse om tillvaron af en god och en ond ande, hvilka hafva sitt finger med i allt, som händer; samt att det står uti fetischmannens makt att göra det ena eller andra af dessa andeväsen honom bevåget. Fetischmannen »bunganga», kan naturligtvis ej sjelf hafva något förtroende för de ceremonier, som han låter sina lättrogne klienter undergå; allt der vid lag är från hans sida den fullständigaste humbug, för hvilken han låter sig väl betalas.⁸⁹

Fetischmannen misslyckas ofta, men då skyller han på en annan, mäktigare fetischman som motverkat hans ansträngningar. Folket tror annars i allmänhet att han kan hjälpa till i de flesta situationer. De agerar läkare, stärker soldater inför strid, och kan se om en kvinna är havande. Han kan till och med se om hon varit otrogen genom att granska sin ”medicin”. Befolkningen har ofta en liten fetisch runt halsen som de skaffat från fetischmannen. Dessa är små avgudabilder som är tänkta att skydda bäraren mot allt ont.⁹⁰ Att Pagels menar allt detta är bluff råder det inget tvivel om i hans beskrivning av fetischmannen, och allt som berör honom och hans verksamhet. Andar och fetischer är primitiva och förhistoriska. De hör inte hemma i en modern värld. Det går inte att ta miste på hans lätt roade framställning av folkets syn på fetischören och hans makt:

En gång frågade jag en svart, hvad han tänkte om orsaken till solen och månen. Han svarade mig helt frankt, att det visste han ej så noga, men att det var en fetischör uti Wangatas by, som förr haft det bestyret om händer; numera, efter dennes död, voro det anförtrödt till en annan dylik, som bodde vid Oubangi. Han tyckte dock, att den förre gjort sin sak bättre än den nuvarande.⁹¹

Att en fetischör har någon makt över sol och måne, fenomen som kan förklaras rent vetenskapligt, är absurd för Pagels. Att sedan en fetischör skulle sköta detta bestyr bättre än en annan, likaså. Detta handlar om vetenskap, och är naturligtvis inget den störste lögnaren av dem alla enligt Pagels, fetischmannen, kan påverka.

I likhet med Fazlhashemi gör Pagels en notering om den Andres positiva syn på de vita,

⁸⁸ Fetischer är små eller stora statyer eller andra föremål som anses ha en positiv inverkan på de andliga mellanhänderna mellan människa och gudomligheter. Se *Encyclopædia Britannica*, "African religions." *Encyclopædia Britannica Online*. 2011. 2011-05-16.

<http://www.britannica.com/ludwig.lub.lu.se/EBchecked/topic/973712/African-religions>.

⁸⁹ Pagels, 1887, s. 54.

⁹⁰ Pagels, 1887, s. 54.

⁹¹ Pagels, 1887, s. 55.

och särskilt dennes förmåga att bota. Bot får man av fetischmannen, men den vite verkar ha en ännu starkare och mäktigare fetisch på sin sida. Enligt Pagels litar inte en kongoles helt och fullt på en vit man, och bjuds han på en skål soppa är han alltid lite rädd att bli förgiftad. Om han däremot bjuds på något han ser komma ur medicinskåpet slukar han det direkt. Detta är så klart ett nederlag för fetischmannen och den vidskeplighet hans står för, och en seger för förnuftet och vetenskapen som Pagels försöker sprida bland folket i Kongo. Att de vita anses ha en mäktig fetisch på sin sida framgår också av följande lilla historia: Pagels smörjde in sitt gevär, efter att ha rengjort det. En kongoles gick förbi, och trodde det var ”bössmedicin”. Han ville genast köpa lite, för att bli en lika bra skytt som Pagels. Det hela slutade med att Pagels var fyra hönor rikare, medan kongolesen gick iväg med en halv tesked vaselin.⁹² Även i Persien ser man på de svenska officerarna med beundran, och försöker efterlikna dem i allt de gör enligt Fazlhashemi. Det är inte bara deras förmåga att bota, utan rör alla aspekter. Den Andre, alltså i det här fallet svenskarna, ses som det eftersträvansvärda, och fullkomliga.⁹³

Säregna ceremonier

De vitas papperskontrakt har sin motsvarighet i blodsbrödrskapet i Kongo. Som Pagels beskriver det, går det till så att man låter sitt blod blandas med sin nye vän, och på så sätt förseglas bandet dem emellan. Den som vågar bryta detta band kommer för evigt att lida alla möjliga kval, i detta och alla andra liv. Blodsbröder är skyldiga att hjälpa den andre vid fara och i strid. När blodsförbundet ingås med en vit person, kan man anta att kongolesen tar detta på största allvar och att den vita parten faktiskt kan tro och lita på sin nye vän. Hur det hela ska ses med kongolesiska ögon är dock osäkert, eftersom de vita inte har något att förlora på att bryta förbundet, om detta skulle visa sig nödvändigt eller lönsamt vid ett senare tillfälle. De tror inte på de afrikanska andarna eller fetischörens trolldom, och hotet från dessa är alltså helt menlöst. Samtidigt befinner sig ofta den vite i underläge, åtminstone på de mer avlägsna stationerna inåt landet. Här kan man därför ana att de gärna vill leva så fredligt som möjligt med lokalbefolkningen, och därför undviker att förarga den samma. Pagels beskriver också ett fall där han ingått blodsförbund med en lokal hövding, en riktig ”intrigmakare och skojare”, och att han gör det för att få lugn och ro runt stationen. Tidigare hade det ofta utbrutit strider när hövdingen

⁹² Pagels, 1888, s. 75.

⁹³ Fazlhashemi, 1999, s. 118-120.

anfallit stationen men efter stora förluster av sina egna krigare, hade han själv föreslagit brödraskapet, som alltså fick ett slut på stridigheterna.⁹⁴ Båda sidor vinner här fördel av att ingå ett fredsförbund. Hur detta uppnås är inte så viktigt, utan det är resultatet som räknas. Den som tjänar mest på uppgörelsen är dock européerna, som får tid att bygga upp sin styrka i lugn och ro.

Vid begravning av mäktiga hövdingar anordnas särskilda ceremonier. Kroppen mumifieras genom att rökas, och sedan visas den upp i grannbyarna. Om han ägde slavar anordnas också orgier, där dessa avrättas samtidigt som stora dryckesslag hålls. Pagels förklarar också att människorna i Kongo inte känner någon sorg eller medlidande med andra utan att allt de ger uttryck för endast är en ihållig ceremoni.

Den dödes kvinnor gå omkring uti byarna tjutande och gråtande så, att man skulle kunna tro dem nedtryckta af en gränslös sorg. Detta är dock ingalunda fallet. Allt är endast en ceremoni.⁹⁵

Pagels beskriver orgierna och avrättningarna, nästan som om han ser sig som en objektiv observatör. Han gör inga direkta kommentarer om deras begravningsriter, men i hans ordval kan man trots allt ana att de inte är till hans belåtenhet. De skiljer sig för mycket från de svenska traditionerna. På slutet nämner han att kvinnorna inte känner någon sorg, och han beskriver ceremonierna med ordet ”orgier”. Detta är inte direkt det ord man associerar med en begravning. Han menar att afrikanerna inte har vissa känslor i sig; de kan inte känna till exempel sorg för en död vän, far eller hustru. ”Fadern kan se sin son [...] som offer vid dessa ceremonier utan att känna den ringaste rörelse”.⁹⁶ Precis som med slaverna nedan kan kvinnorna jämföras med djur, som inte heller känner sorg eller annat som inte existerar i deras förståelsevärld. Han gör själv liknelsen mellan slaverna och djur när han skriver om deras förestående avrättning. Han menar att de ofta verkar helt likgiltiga inför döden, och att det beror på antingen ”märkvärdigt dödsförakt eller kanske snarare en djurisk likgiltighet”. Han gör också en intressant iakttagelse, när han beskriver hur de binds för att inte kunna fly, vilket han tycker känns överflödigt ”då helt säkert en dylik stackars lifdömd ej skulle finna fristad på annan plats än hos den hvite.”⁹⁷ Formuleringen antyder att döden är bättre än att hamna i den vites tjänst. Om så är fallet avslöjar den i så fall en hel del om européernas behandling av afrikanerna i sin tjänst.

⁹⁴ Pagels, 1887, s. 58-59.

⁹⁵ Pagels, 1888, s. 69.

⁹⁶ Pagels, 1887, s. 56.

⁹⁷ Pagels, 1888, s. 69.

Palaver med araber

Beroende på var i Kongo man befinner sig är det ibland inte bara afrikanerna som ses som det Andra utan även de arabiska slavjägarna faller i denna kategori. Det går dock att urskilja en stor skillnad dem emellan. Afrikanerna ses ett primitivt folk medan araberna kommer från en mer utvecklad kultur, och ses som ett större hot mot koloniseringen (se not 22). De har inte bara bättre vapen än lokalbefolkningen utan också mer kännedom om krigföring. De är dessutom många till antalet och ofta på det lokala planet ofta starkare än européerna. De ställer till problem med sin närvaro och när de diskuteras anses det att den

allmänna meningen var, att det vore bäst att vara dem qvitt, emedan de alltid pläga bränna och plundra, hvar helst de draga fram på sin jagt efter slafvar och elfenben.⁹⁸

Ett tydligt exempel på detta problem är Tippu-Tip, en mäktig arabledare som blivit rik på slavhandel och elfenben, och som nämns relativt ofta.⁹⁹

Wester får erfara detta vid ett tillfälle när 700 soldater under arabiskt befäl närmar sig hans station, där han själv för befälet över 18 soldater. Här får han visa prov på sitt mod, när han lugnt förklarar för den nästan fyrtio gånger större styrkan att han tänker stanna på sin post och försvara den om han måste. Samtidigt försöker han på fredlig väg förhandla fram en för båda parter acceptabel lösning, något Wester också lyckades med. Hade den arabiska styrkan beslutat sig för att använda vapenmakt för att fördriva Wester, hade han inte kunnat göra mycket för att hindra dem. Tydligen har de båda något att vinna på att förhålla sig fredligt till varandra.¹⁰⁰ Även här kan man ana svenskarnas högre ställning i beskrivningen. Genom förhandlingar lyckas de övertala den starkare parten att gå med på deras förslag. Glerup, som beskriver Westers bedrift, är inte utan beundran för honom och hans förmåga. Även modet träder fram i berättelsen, och visar att även i en på pappret hopplös situation, en svensk officer inte sviker sin plikt i första taget.

Sammandrag

När det gäller religiösa frågor i Kongo, ses kongolesernas tro som fullständigt antik. De tillber en ond ande och får hjälp i bönen av fetischmannen som beskrivs som den störste lögnaren av dem

⁹⁸ Glerup, 1887, s. 98.

⁹⁹ Wesseling, 2006, s. 87.

¹⁰⁰ Glerup, 1887, s. 99.

alla. Han säljer fetischer till byborna, och säger sig kunna bota, ingjuta mod och det är han som sköter upp- och nedgång av solen. Svenskarna menar att det endast rör sig om lögnhalsar som hittat ett lönsamt leverbröd, men att det verkligen rör sig om uråldriga vidskepelse. Vetenskap och moderna idéer som svenskarna för med sig, är något främmande för befolkningen. Européernas medicinska kunskap får dock snabbt fäste i befolkningen som imponeras av dess verkan. Kongolesernas ceremonier vid högtider och andra speciella festligheter anses ofta omänskliga, med avrättningar och orgier som är helt främmande för svenskarna. Vid möten mellan svenskarna och hövdingar, när underhandlingar ska hållas, anordnas andra ceremonier, ofta till svenskarnas irritation. De tvingas lyssna till kongolesernas musik, och vara åskådare till deras dansnummer, något som bara anses vara tidskrävande och onödigt. De är där för att få sina papperskontrakt underskrivna, och ingå avtal med byarna. Kongolesernas primitiva version av kontrakt är blodsbrödrskapet, som ingås med verkliga vänner och där man lovar varandra evig vänskap och hjälp i nödsituationer.

De vita herrarna anländer

Ofta är européerna ensamma som vita personer på sina karavanresor, eller vid sina stationer inåt landet. Vid olika tillfällen, och av olika anledningar träffar européer ibland varandra. Det kan vara när en flodångare färdas uppför floden och passerar en station. Den lägger då till för att lossa proviant och andra varor som behövs, och lastar elfenben och andra varor som samlats in vid stationen. Glerup beskriver här Möller som han träffar i Manyanga, stationen han för befäl över.

Det var ett nöje att se honom rycka in på stationen i spetsen för sina män. Man insåg genast, att man här hade framför sig en man, som var klippt och skuren för Afrikalivet. Kraftigt byggd, lugn, allvarlig och värdig i sitt uppträdande, gjorde han det bästa intryck på mig [...] ¹⁰¹

Möller framstår som en verklig John Wayne hjälte där han färdas. I tre meningar framstår han som allt en civiliserad man från Europa, som kommit till Afrika för att frälsa befolkningen där från sin påstådda efterblivenhet, ska stå för. Ett tjusigt praktexemplar till karl, som har vad som krävs för att i ett främmande land, fullt av vildar, se till att den civiliserade världens budskap kan finna en stadig grogrund. Han uppför sig som en sann gentleman, inte som människorna i Kongo, som inte lärt sig hur man ska uppföra sig.

¹⁰¹ Glerup, 1887, s. 96.

Gleerup har också följande att säga om sin vistelse om Kimpoko-stationen som han var chef över i 7 månader.

Så tålig som jag var i Kimpoko, kunde jag emellertid ej hafva varit, om jag ej haft en ytterst obehaglig divisionschef, hvilken redan varit orsaken till fleres hemskickande, och som var hatad af de flesta hvite.¹⁰²

Uttalandet är intressant eftersom det visar på en viss splittring även bland de vita. Kanske är det så enkelt att han inte vill vara underställd någon som lägger sig i hans beslut, och som har makten att vid ett feltramp straffa honom. Gleerup är chef över stationen, och därmed också över byarna som angränsar till denna. Han är dock underställd en annan vit man, som han inte kommer överens med. Om han förhåller sig på god fot med lokalbefolkningen, undviker han klagomål från dessa, och divisionschefen har ingen anledning att kontakta honom. Han slipper därmed obehag. Hade han däremot haft en divisionschef han kom överens med, hade lokalbefolkningen, om man tolkar hans egna ord, behandlats hårdare. Det Egna kan med andra ord vara till besvär.

Möller talar också positivt om sitt möte med Gleerup. Vid mötet talar de om hemlandet och han får prata på svenska, något han ej gjort på länge. Han beskriver mötet som det ”angämaste”, och de sitter uppe länge på natten och språkar. När han går till sängs är det med ”en känsla av lugn och ro”. Han behöver inte längre vara på sin vakt, och det vanliga halvslumrandet, med öronen lyssnandes efter prassel och andra ljud som hotar utan för tältet, är borta.¹⁰³ Att ha en landsman vid sin sida känns lugnande för Möller, och fungerar som en påminnelse om hemlandet, och hur annorlunda och mycket bättre det är. Att samtala med byborna gör man inte, det är reserverat till den Egne, antingen svenskar eller andra européer. Att här backa upp den första delen av påståendet med exempel från texterna är svårt eftersom det aldrig sker. När man talar med kongoleser är det hövdingen man talar med, det är bara hans beslut man är intresserad av, inte byborna i sig. När man talar till de egna soldaterna ger man order. Vad gäller andra delen av påståendet, att man talar och umgås med sina Egna, hänvisar jag till Möllers möte med herr Casman, och även Pagels tar upp detta i sin bok. Dessa båda återfinns nedan.

Gleerup möter under sin vistelse i Kongo löjtnant Wester, som för befäl över en station

¹⁰² Gleerup, 1887, s. 97.

¹⁰³ Möller, 1887, s. 146-147.

längre inåt landet vid Stanley Falls. I de här trakterna härjar de fruktade arabiska slavjägarna, som gör slavräder mot befolkningen och jagar elfenben.

Om hans mod och uthållighet vittnar i hög grad hans djerfva uppträdande gent emot araberna [...] hans fasta karaktär, hans förmåga att utan klagan lida sjukdom och umbäranden, om hans goda kamratskap [...] så oinskränkt och oegennyttigt hjälpte mig.¹⁰⁴

Det rör sig om samme Wester som nämndes ovan. Då lyckades han med sin talförmåga finna en fredlig lösning på mötet. Som detta citat visar är dock inte bara på det stora planet han vet hur man uppför sig, utan även på det privata. De två verkar komma väl överens, och hjälpen som nämns i citatet ovan handlar om en resa Gleerup senare företog sig österut till Zanzibar.

Européer och död

Även personer med andra nationaliteter påträffas naturligtvis. Möller träffar en belgier, en herr Casman:

Huru angenämt var det ej att å nyo få träffa en vit man, en person, med hvilken man kunde utbyta sina tankar och föra ett förståndigt samtal.¹⁰⁵

Exakt vad de två herrarna har gemensamt är inte gott att veta, men de är båda från Europa och de är båda vita. De talar ett gemensamt språk och detta räcker. I citatet blir orden ”vit man” av största vikt. Så fort de träffas, verkar de känna att de har en frände framför sig. Han nämner inte så mycket mer än att de språkas. Mötet blir ett välkommet avbrott på resan, som genomförs med ett antal kongolesiska bärare, men ingen vit man att tala med. Det kan här också vara på sin plats att nämna en incident där inte mindre än sex européer befann sig vid Eqvatorstationen när Pagels vistades där. Detta omnämns i hans text som något stort, och de enda andra stationer som kan uppvisa så många vita, är kuststaden M'boma och kronjuvelen Léopoldville.¹⁰⁶ Det framställs med andra ord som något ytterst ovanligt att vita vistas tillsammans i grupp, utan de är utspridda i hela kolonin, för att där leda infödingarna. Européerna idealiserar varandra och känner legitimitet i den skapade idealbilden. Kongoleserna utgör motsatsen till denna, och förkastas som sällskap. När det finns många européer på samma plats skapas en ännu tydligare bild av den Egne, som visar hur viktig man själv och platsen man vistas på är.

¹⁰⁴ Gleerup, 1887, s. 98.

¹⁰⁵ Möller, 1887, s. 145.

¹⁰⁶ Pagels, 1888, s. 103.

Precis som Pagels beskriver ovan, är han ofta ensam europé vid sin station. Då och då lägger en flodångare till och han får besök av en eller annan europé. Dessa reser så småningom vidare, och Pagels blir ensam igen. Här uttalar han sig om just ett sådant ögonblick, när alla de Egna har rest vidare mot sina slutgiltiga destinationer.

Allt detta medförde en föga angenäm förändring af det civiliserade umgängeslivet i mitt grannskap, och jag motsåg med glädje den dag, då jag skulle få mig tillsänd en länge utlovad medhjelpare.¹⁰⁷

Han har ingen att prata med längre, detta är något zanzibariterna under honom inte duger till. Dessa beordrar man, man umgås inte med dem på lika villkor. Även om man skulle umgås, ställer språket till hinder, den stora kulturella skillnaden likaså. Man ska dock inte tro att det inte existerar någon kontakt mellan svart och vit. Naturligtvis samarbetar de, men förhållandet är alltid tydligt i den vites fördel. Det är han som står högst upp på stegen. Så är inte fallet när två européer träffas, då andra förhållanden avgör vem som är högst i rang. Mötena mellan de vita är inte alltid helt positiva, utan ibland inträffar saker som man helst skulle klara sig utan.

Död bland européerna är en sådan sak, och inget som är främmande för svenskarna. Det är dock en helt annan historia för dem än de påstår det vara för kongoleserna, som inte känner någon sorg. Gleerup berättar vid ett tillfälle om en skotsk sjömans död.

Jag trodde nu, att en inföding blivit skjuten, rusade ut, men fann skotten sjelf liggande dö brevid maskinen [pistolen]. Sjelfmordets närmaste anledning var antagligen en tillfällig sinnesförvirring, förorsakad af palmvinsdrickande och promenaden utan solhatt i det brännande solskenet. Ehuru vi därigenom befriades från en farlig reskamrat, gjorde dock händelsen det smärtsammaste intryck på oss. Der låg ju liket af en hvit man, som liksom vi alla haft många lidanden att utstå, och vi beklagade, att han någonsin kommit till detta laglösa land, hvarest det ofta ej finns något band på den enskildes passioner.¹⁰⁸

Att han upprörs av en annan vit mans död är tydligt. Samtidigt har han tidigare beskrivit skotten som väldigt instabil och farlig. Han är ingen person man vill ha i sitt sällskap eftersom man aldrig vet vad han kan få för sig. Att vara vaksam mot lokalbefolkningen, och vilda djur när man är ute på resande fot är tillräckligt, man behöver inte även en vit man att vara orolig över. Samtidigt känner han troligen igen sig till viss del i en annan vit man, det skulle kunna vara han själv som råkade ut för en tillfällig sinnesrubbing. Han framställer det hela som om det var landets fel att skotten förlorat förståndet och tagit livet av sig.

¹⁰⁷ Pagels, 1888, s. 50.

¹⁰⁸ Gleerup, 1888, s. 245-246.

Sammandrag

Det Egna framställs nästan uteslutande i positiva termer. I motsats till afrikanerna besitter de européer man möter oftast en rad karaktärsdrag som är önskvärda. Mötet med andra européer blir angenäma eftersom man får en person man kan föra samtal med. Detta är inget kongoleserna duger till enligt framställningarna i böckerna. Man känner igen sig i den vita hudfärgen, kläderna och i att det finns ett gemensamt språk. Samtidigt beskrivs motsatsen till mötena som mycket jobbiga. Svenskarna tillbringar mycket av sin tid i Kongo som ensamma vita män bland hundratals afrikaner. De få gångerna man inte är helt positiv i mötet med andra européer, är när man beskriver högre tjänstemän som Stanley eller divisionschefen som Glerup har problem med. I dessa möten hotas den egna ställningen av en mäktigare person. Likhetstecken bör inte sättas mellan svenskar och européer, men tydligt är att det finns en stark igenkänningsfaktor och trygghet i dem man känner igen sig i. Precis som de olika folken man stöter på i Kongo, finns det gradskillnader även mellan de vita, som dock är svårare att utläsa då de inte omnämns samma omfattning.

Civilisationen är kommen till Kongo

De få gånger kung Leopold nämns framhävs hans storhet av resenärerna. Det är ju trots allt han som betalar för det storslagna och dyra uppbyggnadsarbetet av kolonin. Vid 1880-talets mitt hade inte kritiken av hur lokalbefolkningen behandlades riktigt blivit känd bland Europas folk och makthavare, och Leopold framstod fortfarande bland svenskarna som den filantrop han utgav sig för att vara.

Den unga Kongostaten har ett jättearbete sig förelagdt, men vi må hoppas, att en gång det stora civilisatoriska företaget skall krönas med seger. Ut i denna säkra förhoppning nedkallar jag himmelska välsignelser öfver alla dem, som redligt arbeta mot det sökta målet – och främst af alla, öfver den ädle, uppofrande människovännen, den högsinnade fursten, Kongolandets suverän, H. M. konung Leopold II.¹⁰⁹

Detta är ett tydligt exempel på hur man ser på det Egna, och idealiserar det. Arbetet innefattar både uppbyggnaden av en fungerande infrastruktur, och civiliserandet av landets befolkning; Detta beskrivs som ett ”jättearbete”. Kongoleserna framställs närmast som om de möjligtvis inte är mottagliga för detta, att civiliseringen av detta folk kanske inte är möjlig. Respekten Pagels

¹⁰⁹ Pagels, 1887, s. 63.

har för kung Leopold går inte att ta miste på. Detta är en respekt som inte återfinns när han talar om hövdingarna i Kongo.

Kannibaler

Behovet av européernas civiliseringsprojekt blir tydligt när kannibalismen nämns.

Människoätande sägs frodas i Kongo och övriga Afrika, och ju längre inåt landet man kommer ju vanligare anses det vara. Pagels berättar om en station där tre svarta soldater tillfångatogs av kannibaler. Dessa tyckte dock att de var lite väl seniga och smala, och satte dem därför på en särskild fet diet. Efter ett tag ansågs soldaterna vara i bättre skick, och två av dem åts upp i den tredjes åsyn. Det ville sig dock så väl att en arabisk slavexpedition gjorde en räd mot byn och tog ett hundratal fångar, däribland soldaten. Denne skickades hem och kunde vid framkomsten berätta den fruktansvärda historien.¹¹⁰ Om denna historia är sann eller inte lämnar jag därhän. Vad som blir tydligt i detta sammanhang är dock att detta ses som det värsta och ohyggligaste tecknet på hur primitivt ociviliserade vissa afrikaner är.

Efter längre genomgångar av olika stammars karaktärsdrag, där några skillnader blir tydliga, kommer Pagels fram till likheterna dem emellan. Den största likheten menar han är just kannibalismen.

Människoätning anses bland dessa folk vara en helt naturlig sak; åtminstone är den aldrig vanhedrande eller ohygglig. Man ser huru den större fisken slukar en mindre, huru stora foglar nära sig af små och huru insekter äta hvarandra; sammalunda anser man det vara i öfverensstämmelse med naturens ordning, att människan äter upp den fiende, som hon lyckats öfvervinna.¹¹¹

Samtidigt nämner Pagels också att människoätarna helst håller sitt bruk hemligt, detta trots att de enligt citatet ovan håller det hela för fullt normalt beteende.

Äfven hos dessa på så låg moralisk ståndpunkt stående varelser en tanke, en aning finnas om, att bland allt det gräsliga är detta det gräsligaste, det ohyggligaste.¹¹²

Återigen får vi ett bevis för afrikanernas mindre fördelaktiga karaktärsdrag, i svenskarnas ögon. Att de inte riktigt kan ge upp en gammal sed, talar för att de vitas ankomst är välbehövlig, och att det är deras jobb att se till att befolkningen i Afrika lär sig, och bättrar sig. De måste civiliseras,

¹¹⁰ Pagels, 1887, s. 57-58.

¹¹¹ Gleerup, 1888, s. 307-308

¹¹² Pagels, 1887, s. 57.

och ge upp barbariska seder från en tid som inte har i nittonde århundradet att göra. Samtidigt verkar inte Pagels riktigt reflektera särskilt mycket över deras kannibalism, utan godtar att den är en del av den afrikanska befolkningens natur. Han verkar dra likhetstecken mellan afrikan och kannibal, även om vissa på senare tid lagt band på sitt bruk. Kannibalismen anses bero på deras lägre utvecklingsstadium, ett faktum som han överhuvudtaget inte verkar ifrågasätta.

Kannibalism är något vidrigt, men också exotiskt och spännande. Det är inget man hittar i Sverige, eller Europa, och det är heller inget man någonsin hittat. Det är fullständigt främmande och det tydligaste tecknet på att människorna i Afrika är annorlunda och står lägre än européerna. Att fjärma sig själv från afrikanerna på detta sätt hjälper också svenskarna att rättfärdiga sina handlingar mot folket. Om de tvingas ta till våld mot kannibaler, är detta inget att orda om eftersom det då endast rör sig om omänskliga varelser som kan sägas förtjäna allt de utsätts för. Det är samtidigt ett ämne författarna till fördel kan skriva om, om de vill tillfredställa den nyfikne läsaren som hungrar efter exotiska skildringar om fjärran land.

Vid ett möte med en lokal hövding talar Gleerup ett mycket tydligt språk om vad han anser om hövdingen, och i detta fall rör det sig om ingen mindre än den ”värste menniskoäteren i trakten”. Han beskriver hövdingen och sex av hans förnämsta män som kommer på besök. De har det ”otäckaste rovdjursutseendet” och ett ”förfärligt rått och grymt uttryck stämpla[r] deras ansikten”. När de ler blir det ännu värre, då deras avfilade, spetsiga ”tigertänder” blir synliga. På grund av läget måste han försöka vinna dessa ”avskyvärda människors” vänskap, något han helst skulle vilja slippa.¹¹³

Det verkar onekligen som om Gleerup hellre skulle ha omintetgjort hövdingen och hans stam, om han hade haft tillräckliga trupper till sitt förfogande. Han sparar inte direkt på superlativen i sin beskrivning av dem. I detta ligger att den Egna kulturen automatiskt antas vara den överlägsna, det är ju inte den som ska förändras, utan bara den främmande och lägre stående kulturen. Tanken att den främmande kulturen skulle kunna vara den bättre, eller åtminstone rättfärdigad för folket i Kongo, är helt främmande för Gleerup. Detta liknar den bild Fazlhashemi målar upp av de svenska officerarna i Persien. En bild som gör det lättare för svenskarna att rättfärdiga sitt handlande mot lokalbefolkningen. Skillnaden i just det här fallet är att svenskarna i Persien kunde göra slag i saken och straffa de ”rövare” de tyckte förtjänade det. Våldet som då

¹¹³ Gleerup, 1888, s. 310.

användes var grymt, men rättfärdigades genom att det skapade ordning, och inte kaos som när folket i Persien utförde våldshandlingar.¹¹⁴

Svekliga förfaranden

Vid ett tillfälle klagar hövdingen M'schomamboa över att han fått för lite betalt för sina varor, något Pagels inte håller med om. Han låter tillkalla sig hövdingen och lyckas övertala honom att de gamla priserna är rättvisa. Ett löfte avges att allt ska återgå till hur det var tidigare, och alla verkar nöjda. Det visar sig dock att inga varor levereras, men istället för att återigen kontakta M'schomamboa tar Pagels kontakt med en annan hövding och erbjuder honom monopol på att förse stationen med livsmedel. Nu ångrar sig M'schomamboa "för sitt svekliga förfarande" och lovar att leverera de önskade varorna. Redan samma dag misshandlas dock en av stationens soldater när han besöker byn. Problemen är inte slut med hövdingen, men Pagels vill helst undvika "hårdhända utvägar". Med hjälp av en annan hövding i trakten förmanas M'schomamboa om sitt förkastliga uppförande. Den förmanande hövdingen avslutar med orden "Den hvite är stark och han är vis. Lef du i fred med honom, och då kan du hoppas att en gång få komma till den hvites Gud."¹¹⁵ Det är alltså den vite mannen som bestämmer, och det är han som vet vad som är rättvist och bäst för alla. Han tillrättavisar och fördömer hövdingens uppförande offentligt, och visar på så sätt sin maktställning för alla. Löften avges gärna av hövdingar, men det är värre med hållandet av dessa löften. Det händer ofta att svenskarna klagat just på att ett ingånget avtal, och de löften som därmed avgetts inte hålls. Alltid framställs det som kongolesernas fel, aldrig är de vita européerna att klandra.

En vanligt förekommande åkomma för de vita är feber, och Pagels berättar om en av sina; hur obetydligheter under feberuset får ofantliga proportioner. Han blev själv misstänksam och inbillade sig saker. Han menar att det kan gå så långt att "européer glömt hvad de äro skyldiga sig sjelfva såsom representanter för den civiliserade rasen."¹¹⁶ Att inte vara i kontroll över sina känslor och sitt handlande är inget en civiliserad man från Europa vill behöva genomlida. Då blir han ju inte bättre än vildarna han har kommit för att tämja. Febern fungerar också som ett sätt att legitimera sina egna tillkortakommanden.

Vid ett tillfälle får Gleerup lära sig vad som händer om man är snäll mot sina bärare.

¹¹⁴ Fazlhashemi, 1999, s. 122.

¹¹⁵ Pagels, 1888, s. 33-34.

¹¹⁶ Pagels, 1888, s. 22-23.

Framkommen till en station får han alla bärare utbytta till dagen därpå, och vid avmarschen går allt ovanligt smidigt. Detta i sig är något förvånande för honom då det alltid brukar vara någon som ska triskas. Han blir emellertid på gott humör av det inträffade, och vid nästa by vilar de en stund och han bjuder dem på palmvin. När de senare kommer till en annan by, vill bärarna återigen bjudas på palmvin. Han lyckas dock få fart på dem med lite övertalning. De tvingas söka skydd mot ett skyfall i en by, och när det är dags för avfärd uppstår problem. Bärarna vägrar, och tillsammans med ett hundratal bybor skrattar de Glerup rakt i ansiktet när han ger sina order. Som jag även påpekar i kapitlet ”Våld - vitt mot svart, svart mot svart” (sidan 47), menar Pagels, att det är ytterst viktigt att inte förlora ansiktet eller visa sina verkliga känslor. Glerup påtalar själv detta, och lyckas här behålla sitt lugn. Hade han istället visat ilska hade situationen enligt honom själv varit förlorad och all respekt för honom försvunnit. När hans order för andra gången inte åtlöds, känner han sig tvingad att plocka fram sin revolver och hota bärarna, och efter att han spänt hanen ger de upp och lyder.¹¹⁷ Att förlora ansiktet inför befolkningen innebär att de förlorar respekten för dig, verkar vara svenskarnas mening. Som tidigare nämnts beskrivs afrikanerna som ett folk som respekterar styrka, och att visa sig vek och oförmögen att leda sina soldater och bärare är ingen styrkedemonstration precis.

Redan tidigt i sin vistelse i Kongo råkar Pagels ut för ett anfall. Han har blivit kommenderad att ta över som chef för en station där den förra chefen olyckligt drunknat. När han kommer fram ser han hur ett hundratal krigare från byarna i området samlats vid stationen och uppträder våldsamt mot stationspersonalen. De blir dock rädda när de ser den annalkande båten, och flyr hals över huvud. På natten försöker de sig på ett överfall men Pagels som misstänkt detta har placerat ut vakter som lyckas slå tillbaka anfallet. Några dagar senare ger de sig ut för att straffa de olydiga infödingarna, som vid det här laget insett faran och gömt sig i skogen och lämnat byarna tomma. Dessa plundras på allt av värde, och sedan bränns de ned till grunden.¹¹⁸

Historien ovan framställs som att Pagels med sitt högre förnuft överlistat kongoleserna, som i nattens mörker försöker anfälla stationen. När det sedan gäller stridshandlingar, bevisas gång på gång hur skickliga och modiga svenskarna själva är, och hur de lyckats göra soldater av zanzibariterna, ett afrikanskt folk även de. Allt den vite företer sig mot de afrikanerna, slutar

¹¹⁷ Glerup, 1887, s. 94.

¹¹⁸ Pagels, 1888, s. 12-16.

oftast lyckat, även om de ibland får erkänna tillfällig förlust. De är då noga med att slutgiltigt visa var skåpet ska stå, till exempel genom att bränna ner hela byn och förstöra odlingar. Det blir också tydligt i följande citat av Möller:

Först sedan vilden lärt sig att respektera den hvite mannen såsom en honom framför allt fysiskt öfverlägsen varelse, som i striden är hans öfverman, och sedan han derefter så småningom lärt sig inse, att den hvite mannens vistande i hans land är förenligt med hans egen fördel, först då kan ett fredligt och förtroligt förhållande uppstå mellan de båda raserna.¹¹⁹

Vid sin marsch inåt landet träffar Möller på en rad byar där alla bybor har flytt och gömt sig vid deras ankomst. Längre inåt landet blir dock byborna modigare, och stannar ”trotsigt” kvar med vapen i hand. Här är Möller ytterst försiktig att inte reta upp dem i onödan, och eftersom han kommer i ”fredens och civilisationens intressen, hade [vi] till princip att endast till sjelfförsvaret anlita vapnen.” Möller nämner dessutom det faktum att han är den förste hvite mannen befolkningen i dessa trakter möter, och att det allt sedan slavhandelns glansdagar har gått rykte om vita som kannibaler.¹²⁰ Det är därför inte helt otroligt att tänka sig att byborna helt enkelt var rädda att hamna på dennes tallrik om de inte visade upp sin styrka, för att avskräcka honom. Han försöker dock framstå som lugn och fredlig vid sin genommarsch, men kongoleserna förföljer karavanen och försöker på olika sätt hindra dess framfart, de gör till exempel upp eld mitt på vägen. Något senare, när allt lugnat ner sig, erkänner han att

det kokade af vrede inom mig att nödgas uthärda dylika trakasserier [---] [jag] rent af önskat att blifva anfallna och få börja en desperat strid, hellre än att längre marteras af denna närgångna oförskämhet.¹²¹

Att han är irriterad över kongolesernas uppträdande är tydligt, och det som egentligen hindrar honom att starta en strid, är att han vet att han är i underläge. Visserligen har han och hans män mycket bättre vapen, men de är alldeles för få för att kunna stå emot ett anfall. Precis som i fallet med Glerup ovan, där han helst velat slippa kontakten med ”den värste menniskoätaren i trakten” blir det kännbart att inte ha kontroll över situationen.¹²² Hade de haft större styrkor till sitt förfogande hade de med största sannolikhet inte agerat som de nu tvingades göra.

¹¹⁹ Möller, 1887, s. 108.

¹²⁰ Möller, 1887, s. 74-75.

¹²¹ Möller, 1887, s. 76.

¹²² Glerup, 1888, s. 310.

Sammandrag

Det finns många skäl för att européerna använder sig av för att rättfärdiga sin närvaro i Kongo. Befolkningen anses bestå av vildar som måste tämjas, de är kannibaler av naturen och de måste skyddas från sig själva. Man ser sig själv och andra européer som tillhörande en högre människoras, som har en skyldighet att hjälpa afrikanerna. För att kunna hjälpa dem krävs ibland tvång och våldshandlingar. Detta är dock för afrikanernas eget bästa, något som ibland framhålls för läsaren. I sina framställningar gör de också tydligt hur de ser på vissa folkgrupper. Vissa anses alltför vidriga för att egentligen kunna hjälpas, de är helt enkelt alltför ociviliserade. Det tydligaste exemplet på att en stor skillnad existerar mellan européer och afrikaner är kannibalismen. I Afrika framställs tanken som något naturligt för befolkningen. Med sin civilisering har européerna dock lyckats ingjuta en viss förståelse i befolkningen om det förkastliga i saken. Detta leder dock enligt svenskarnas framställningar som att kannibalismen numera pågår i det dolda istället. Kannibalismen är också av antropologiskt intresse för svenskarna, samtidigt som det är en god källa till att locka nyfikna läsare.

Våld: vitt mot svart, svart mot svart

Det är relativt sällan bestraffning tas upp i texterna. Dock tar Möller upp ämnet, och redan på sin första dag tvingas ta till chicotten. Det är en bärare som smugit sig undan och hamnat på efterkälken i karavanen, som därför tvingas stanna upp och vänta in honom. När han inte syns till skickas några man ut efter honom, och när de kommer tillbaka har de rymlingen med sig.

En känbar afstraffning med »chikotten» (piska af flodhästhud) blef hans välförtjenta lön. Dylika små intermissioner förekomma dagligen på en karavanresa.¹²³

När Pagels möter Stanley, får han se den berömde mannen i aktion mot arbetare som antas simulera sjukdom. Genom att noga granska dem från topp till tå menar Stanley att han kan avgöra om det rör sig om verklig eller spelad sjukdom för att slippa från arbetet. När han granskat alla ber han sin betjänt hämta hans ”medicin”, som utgörs av chicotten. Den har en ”märkvärdigt helande inverkan på alla dem, som hava ’ondt i hela kroppen’, ty med ett par språng stå de uti de arbetsföres led”. De som tror att de på så sätt slipper ifrån ”medicinen” tror

¹²³ Möller, 1887, s. 63.

dock helt fel. ”Stanley har ett sätt att göra sig känd af de svarte, som ej kan missförstås.”¹²⁴ Man får förmoda att detta sätt, som inte kan missförstås, går ut på att använda chicotten, som är känd för att genast dra blod och lämna permanenta ärr efter sig.

En intressant notering Möller gör, och den är över på en mening, är att de svarta inte känner någon lust för hämnd, och detta tror han ligger bakom det faktum att inga vita mördas av sina män, ”trots mot dem visad grymhet och orättvisa”.¹²⁵ Det är sällan våld tas upp, utan berättelserna brukar istället beskriva förhållandet mellan europé och kongoles som vänskapligt, naturligtvis med den vite mannen som överhuvud och respekterad och beundrad av kongoleserna. Att de vita skulle vara grymma och orättvisa stämmer inte heller in på bilderna som målas upp ovan, där chicotten tas i bruk mot en rymling. Där fastslås det att straffet är rättfärdigt, och att det är den straffades eget fel att man tvingas ta till piskan. Det verkar också som om piskan tas till ofta, om man ska tro att det dagligen inträffar att bärare flyr eller på andra sätt förargar den vite. Att detta nästan aldrig nämns i texterna blir då aningen förvånande. Det kan naturligtvis vara så att författarna inte vill framstå som alltför våldsamma, utan att de kan leda och lära upp vildarna på fredlig väg. Att endast använda våld som övertalningsmedel, visar inte på några särskilt imponerande intellektuella färdigheter, något en vit civiliserad man ska besitta i förhållande till afrikanerna.

Pagels reflekterar över afrikanska slavägare, och hur slaverna är helt och hållet i sin ägares makt, som sig bör med en äkta slav. Han menar dock att ägarna är oerhört grymma och våldsamma mot sina slavar, något som ligger i deras primitiva och barbariska natur. Denna bild stämmer in på den de beskrivit tidigare, att en afrikan är oerhört grym mot de som är honom underlägsen. När Pagels beskriver grymheterna verkar han enbart se sig själv som passiv åskådare, och framställer det hela ganska torrt och sakligt. Det rör sig om grymheterna men det gäller endast afrikaner som våldför sig på andra afrikaner. Detta ligger helt i linje med civiliseringstanken om att lägre stående folk behöver européernas hjälp för att skydda sig mot sig själva. Det påtalar deras brister, och hur lättvindigt de tycks se på grovt våld. Denna likgiltighet för det grymma våldet passar även bra in på bilden att de inte känner något människovärde, och därför inte känner något medlidande med offren.

¹²⁴ Pagels, 1888, s. 10-11.

¹²⁵ Möller, 1887, s. 295.

Såsom ett bevis härför kan framdragas, hurusom höfdingen Ibaka uti Bolobo efter en lycklig slutad rådplägning föreslog att, såsom ett bevis på godt samförstånd mellan den hvite och honom, han skulle, sedan han illa torterat en af sina slafvar, nedgräva denne till halsen på en öppen plats mellan Ibaka by och stationen, hvarefter det arma offret skulle vara utsatt för de förbipasserandes grymheter, tills dess timmar ändtligen voro räknade. Dylika offer utställas alltid vid trafikerad väg, och hvarje vägfarare har rättighet att förfara der med huru honom för godt synes. På grymheter sparas då icke: hufvudet, hvilket är den enda del av kroppen, som synes ofvanför jordytan, stympas på det förfärligaste, ögonen utpetas, tänderna utslås o.s.v.¹²⁶

Möller menar tvärtom att slavar inte är att betrakta som olyckliga människor som plågas av sin ägare. Han säger att slaven och ägaren lever ett nästan identiskt liv, och för en utomstående syns ingen skillnad. Han menar vidare att en slav inte ens alltid lyder sin herre när han beordras utföra en uppgift, eller dröjer åtminstone tills han själv känner sig redo. Detta beror på att varken disciplin eller lydnad anses ingå i folkets föreställningsvärld. Detta är så klart ett problem för de vita som behöver lydnad och skyndsamhet när de anställer bärare till sina karavaner. Enligt Möller verkar slavar själva vara medvetna om att de har det ganska bra under sina kongolesiska ägare. Han klagar att de hellre är slavar än jobbar för den vite mannen, den höga avlöningen till trots.¹²⁷ Här är ännu ett exempel som underförstått tyder på att arbete under européerna inte är att föredra om andra alternativ finns.

Spöstraffets vara eller icke vara

Vid ett tillfälle tycker Glerup att karavanen han leder rör sig lite väl långsamt. För att råda bot på detta påtalar han att tempot måste ökas för att de ska hinna fram i tid. Nu sker dock det motsatta och karavanen rör sig ännu långsammare. Glerup har av en erfaren missionär fått rådet att slå bärarna i huvudet när de inte vill lyda, ”någonting som emellertid särskildt uppretar zanzibariten”. Han gör halt, och bärarna får ta av sina turbaner. Därefter slår han några slag i huvudet på var och en.¹²⁸ Att bruka våld på detta sätt är inget som Glerup verkar reflektera över, det är ett sätt att få undersåtarna att lyda. Han poängterar däremot att tre av bärarna flyr från karavanen. När de sedan kom fram till Stanley Pool, hade de mage att klaga för självaste Stanley som blir mycket arg. Som Glerup menar, ”[Stanley] tyckte ej om, att någon annan än han själv

¹²⁶ Pagels, 1887, s. 51.

¹²⁷ Möller, 1887, s. 278.

¹²⁸ Glerup, 1887, s. 89.

bar hand på hans gunstlingar, zanzibariterna”.¹²⁹ Även det faktum att bärarna beskrev händelsen som att han försökte slå ihjäl dem, finner han irriterande. När karavanen sedan ska fortsätta efter att ha blivit bestraffad, rör den sig ännu långsammare. Zanzibariterna har inte lärt sig svenskens läxa, och Glerup försöker på nytt, och denna gång visar det sig mer effektivt. Han slår bärarna över deras nakna skuldror ”af alla krafter”. Effekten av detta blir dock att de springer så fort uppför den branta sluttningen att han själv inte hinner med. Detta förklaras dock av att han utan sin vetskap i några dagars tid haft feber, och alltså var sjuk och svag vid tillfället.¹³⁰ Här ser vi hur febern får ta skulden av hans oförmåga att hålla samma tempo som bärarna. Underförstått är att om han bara var frisk, skulle problemet inte uppstått. Vad som också syns är hans irritation över att inte ha full kontroll. Stanley står över honom, och har makten att skicka hem honom om det så behagar. Hans ordval när det kommer till zanzibariterna, som Stanleys gunstlingar, är också tydligt nedsättande. En i hans ögon lägre folkas klagar på honom, och hotar hans position i Kongo, något som visar att han är sårbar.

Jag tolkar inte våldet i stycket ovan som illasinnat eller att det finns någon avsikt att allvarligt skada de slagna, utan som ett verktyg för att få sin vilja igenom. Detta antagande baserar jag på att han beskriver det hela som det mest naturliga i världen. Glerup verkar inte ha några betänkligheter över att slå dem i huvudet med en käpp, och sedan med alla sina krafter över skuldrorna. Han verkar inte heller anse det förenat med någon som helst personlig fara; en ensam vit med sju svarta bärare ute i vildmarken. Han är alltså helt säker på sin ställning som högre stående människa. Afrikanerna förstår sig inte på vikten av att hålla tiden, eller för den delen, lojalitet mot sin herre och måste därför undervisas genom att straffas. Detta är en av den vite mannens egenhändigt proklamerade uppgifter i Afrika. Man använder de medel man har till sitt förfogande för att få sin vilja igenom och för att kunna utföra sitt uppdrag. Detta innefattar även våldshandlingar när så krävs.

Att *inte* slå och straffa vilden anses som kanske bland det värsta man kan göra som vit civilisatör. Pagels nämner detta och menar att om man enbart varnar honom, kommer han tro att man är rädd för honom, och han kommer aldrig att lyda. Om man däremot är hård och bestraffar de som förtjänar det kommer han ”kyssa din hand”. Vid bestraffning ska man undvika att visa några känslor i ansiktet, utan helt mekaniskt utföra denna. Detta kan vara svårt för de nyanlända

¹²⁹ Glerup, 1887, s. 90.

¹³⁰ Glerup, 1887, s. 89-90.

européerna, som ju trots allt kommer direkt från civilisationen. Pagels avslutar med att påtala det riktiga i detta förfaringsätt; att det inte alls är så hemskt som det låter i en civiliserad europés öron.¹³¹ När man gör nya bekantskaper skall ”du säkert ifrån början såsom präktig och pålitlig bundsförvandt antaga »chicoten», utskuren ur flodhästens hud, hvilken vid hvarje slag skär blodiga runor.”¹³² Att man inte ska se på denna behandling av befolkningen som överdrivet våldsam eller omotiverad är också något Fazlhashemi uppmärksammat hos svenskarna i Persien. Man kan inte civilisera vildarna man möter genom att tänka och handla som man gör i Europa. Det som man i hemlandet aldrig skulle få för sig att göra, måste man i det främmande landet vara beredd på. Vildarna förstår inte sig på det civiliserade sättet, utan man måste sänka sig till deras nivå, en nivå som innehåller handlingar som för svenskarna egentligen är främmande, men som för vildarna är de enda riktiga.¹³³

Sammandrag

Våldet som beskrivs är inget vackert våld, om det nu överhuvudtaget finns sådant. Det är grovt och brutalt. Det återfinns dock inte så ofta i texterna, utan det är endast några enstaka gånger det visar sig. Svenskarna verkar inte ha dragit sig för att använda sig av det när det krävdes, eftersom det då var rättfärdigat att göra så. Det framställs gärna som att det är den straffades eget fel att man tvingas ta till bestraffning. Den bild jag lyckats få fram om våldet skiljer sig i omfattning mot vad andra forskare har presenterat. I Granqvists text blir det, enligt min åsikt, uppförstorat. Kanske har vi alltför skilda källmaterial, undersöker olika tidsperioder eller någon annan anledning, men jag har inte på långa vägar kunnat återskapa den mycket negativa och omfattande bild som finns hos andra forskare. Våldet verkar vara en naturlig del av svenskarnas civiliseringsverktyg, och dess relativa frånvaro i texterna kan bero på två saker. Antingen förekom det inte så mycket, eller så vill man inte skriva om det. Den sistnämnda anledningen kan bero på att det i mitt material rör sig om en kommersiell produkt, som var tänkt att läsas av allmänheten.

¹³¹ Pagels, 1887, s. 62.

¹³² Pagels, 1887, s. 62.

¹³³ Fazlhashemi, 1999, s. 124.

Sammanfattning

Jag har i denna uppsats tittat närmare på tre svenska kongofarares reseberättelser, för att försöka ta reda på hur de ser på sig själva i relation till lokalbefolkningen i Kongo. Hur ser de på sin roll som civiliserade människor som ska vara med att förbättra och lära upp en i deras ögon underlägsen folkas. Mycket i källmaterialet har jag valt bort, för att istället fokusera mig på de teman som rör civilisering. Det finns till exempel ett stort exotiskt element som alla fascinerar av: alla konstiga djurarter som man kan jaga. De vill ha ett leopardskinn med sig hem, de vill fälla en elefant och så vidare. Detta äventyr som Kongo bjuder på mellan allt arbete har jag valt bort till förmån för andra teman. En annan stor del av materialet tar upp kongolesiskt hantverk, men även detta har valts bort. De teman jag valt att koncentrera mig på är hur svenskarna beskriver kongoleserna och sig själva, bilden av den Andre och den Egne. Hur de ser på befolkningens seder och bruk, och hur dessa skiljer sig mot svenskarnas egna. Maktaspekten mellan dem såväl som våldsutövning, undersöktes också.

Vad var då svenskarnas uppdrag, och hur såg de på sig själva och sin roll som civiliserade män i Kongo? De ser på sig själva i relation till kongoleserna, de som utgör den Andre. I denna relation framställs de båda sidorna i motsatstermer, där svenskarna och andra européer intar den högstående, positiva sidan. Kongoleserna intar den motsatta sidan av spektret. När svenskarna framställer sig själva som ledare från den civiliserade världen, menar de alltså att kongoleserna dels är i behov av deras befäl, dels av deras civilisering. Kongoleserna beskrivs med en rad olika nedvärderande och föga smickrande termer: de är lögnare, tjuvar, giriga och fega. Vid varje tillfälle svenskarna använder dessa beskrivningar är det underförstått att de själva intar det motsatta karaktärsdraget. De är hederliga, frikostiga och inte minst modiga, något de får tillfälle att visa åtskilliga gånger. Med sin redbara ledning och befälsföring av sina zanzibaritiska soldater, lyckas de till och med ingjuta mod i detta afrikanska folk. Även om zanzibariterna framställs i något mer positiva termer även rent allmänt, blir det tydligt i texterna att det är svenskarna som agerar som en katalysator som för deras utveckling framåt.

I framställningen av den Andre syns också att svenskarna tydligt utgår från att den Egna kulturen automatiskt intar en överlägsen position jämfört med afrikanernas. Denna aspekt hjälper dem att rättfärdiga sin civilisering, som ibland innehåller brutala våldshandlingar. Våldet, och bestraffningarna beror alltid på kongoleserna själva. Antingen är det de som anfaller, eller så begår de brott eller andra handlingar som måste bestraffas. Våldshandlingen blir på så sätt

rättfärdigad och korrekt i svenskarnas ögon, något också Granqvist tar fasta på. Det är genom den som kontakt kan fås, en kontakt som afrikanen förstår sig på med sitt förmodade lägre intellekt. Att uppträda civiliserat mot dem skulle vara bortkastad möda, eftersom afrikanerna befinner sig på en så låg utvecklingsnivå, och inte är mer än primitiva vildar i svenskarnas beskrivning. Dessa tankar om den vita rasens överlägsenhet var inget utmärkande för just svenskars syn, utan var allmänt vedertagen i Europa under 1800-talets slut. Socialdarwinistiska tankar om den starkes rätt visar sig i det ovan beskrivna civiliseringsprojektet, där Europa som den starkare parten ansåg sig ha rätt att dela upp Afrika och dess många folk mellan sig. Det är Europa som ledare och som den auktoritet som ska leda Afrikas befolkning in i den moderna tiden. Den vite mannen intar samma ledarroll även i Fazlhashemis framställning av de svenska officerarna som reste till Persien. Många av de argument och beskrivningar jag funnit i mitt källmaterial finns även med i hans framställning och det verkar således som om svenskarna har haft en ganska konstant bild av den Andre över en längre tid.

Bilden av den Andre, och skillnaden med de Egna, framställs också i afrikanernas avsaknad av kläder. Kläderna får också en viktig roll i att belysa skillnaden inom den Andre, där vissa folkgrupper beskrivs i mer positiva termer på grund av deras kläder som tjänar som en igenkänningsfaktor för svenskarna. Även ljusare hy ses positivt i framställningarna, och tyder tillsammans med klädedräkterna på ett mer civiliserat beteende. Andra folkgrupper, och särskilt kvinnorna beskrivs i negativa ordalag, ofta som fula på olika sätt. Fulheten letar sig in i många beskrivningar av kvinnor, låga såväl som höga. Inte ens hövdingars fruar går säkra från svenskarnas hårda ord. Religionen spelar även den en roll när skillnaden ska belysas. Afrikanerna tror på andar och fetischer, och deras fetischman som agerar präst och medikus ses som en riktig skojare som ljuger sina bybor rakt upp i ansiktet, om sina krafter och förmågor. Hela detta tankesystem ses som föråldrat och ytterst primitivt. Skojaren och lögnarens roll beskrivs som något åtråvärt för afrikanerna. Ju mer du kan lura din nästa, ju högre status får du, något som i svenskarnas ögon är en förkastlig tanke.

Kannibalismen, verklig eller påstådd, är det tydligaste exemplet på hur viktig civiliseringstanken av befolkningen anses. Utan européernas närvaro och ledning, kommer denna tradition aldrig att försvinna i Afrika. Svenskarna beskriver det ibland som om likhetstecken kan sättas mellan afrikan och kannibal, att det ligger i deras natur att äta sin besegrade fiende. Relationen blir här oerhört tydlig mellan den Egne och den Andre. Ett intersektionellt perspektiv

kan hjälpa till att skapa en fullständigare bild av vad civiliseringstanken egentligen innebär. Det går inte att bara se det i termer av vit eller svart hudfärg, europé eller afrikan, utan det finns en rad aspekter som måste läggas till för att få en mer rättvisande bild av svenskarnas beskrivning av Kongo och sin egen roll som civilisatörer. Ras, etnicitet och kön och så vidare läggs ihop för att skapa en totalbild. Detta är européernas uppdrag, att civilisera befolkningen genom att bygga upp en närvaro runt om i Kongo varifrån man sen kan leda folket och utöva kontroll över den kringliggande landsbygden. Återigen kan mina resultat jämföras med Fazlhashemis forskningsresultat, som beskriver en liknande situation i Persien. Uppdraget, att leda och utöva kontroll över folket är det samma. Maktrelationen mellan européer och kongoleser är inte så enkel och tydlig som den först kan tyckas.

Avslutande ord

De tidigare forskningsresultat jag undersökt inför mitt eget arbete har till viss del skilt sig något från mina. Särskilt i våldsutövningen går de lägre och drar mer omfattande slutsatser. Jag har lyckats bekräfta att våldet var en del av vardagen, men jag kan inte med mitt begränsade källmaterial gå lika långt i min slutsats. Källmaterialet består av reseberättelser, som utspelar sig under en begränsad tid, och som var ämnade för en bredare publik. Att i dessa böcker i detalj gå igenom diverse våldshandlingar vore troligen att utmana säljbarheten. Vad gäller tidsperioden, framgår det tydligt i Hochschild och Granqvists texter att den verkliga våldsterrorn i Kongo var som värst under 1890-talet och framåt. Detta till trots har min undersökning bekräftat flera av de framställningar som tidigare gjorts. De negativa stereotyper som presenterats i framställningen av den Andre, återfinns även i mitt källmaterial. Viljan att vara den kraft som civiliserar ett underlägset folk presenteras även den tydligt i mitt material, och stärker den bild som andra forskare framlagt.

Precis som Granqvist säger mot slutet av sin text, vill Sverige helst glömma sin inblandning i Afrikas mörkare historia. Man belyser gärna att svenska FN-soldater var stationerade i Kongo på 1960-talet för att bringa fred, men man talar gärna tyst om de mindre angenäma aspekterna. Granqvist menar att rasismen florerade bland dessa soldater, och att många av fördomarna levde kvar från slutet av 1800-talet. Jag hoppas att min uppsats, såväl som framtida forskning kan hjälpa till att belysa även de mindre fördelaktiga delarna av Sveriges historia i Afrika.

Källmaterial och litteratur

Källmaterial

Möller, Peter; Gleerup Edvard; Pagels Georg, *Tre år i Kongo: Skildringar*, Band I Stockholm 1887.

Möller, Peter; Gleerup Edvard; Pagels Georg, *Tre år i Kongo: Skildringar*, Band II Stockholm 1888.

Pagels, G; Wester, A; Gleerup, E; Dahlgren, E.W.; Ekhoﬀ, E, *Anteckningar af och om Svenska kongofarare. Föredrag och uppsatser*, Stockholm 1887.

Litteratur

Dunn, Kevin C., *Imagining the Congo: the international relations of identity*, Basingstoke 2003.

Fazlhashemi, Mohammad, ”Att civilisera ett röfvarland – Svenska officerare i Persien 1911-1915”, *Svenska överord. En bok om gränslöshet och begränsningar*, red. Raoul Granqvist, Stockholm 1999.

Granqvist, Raoul, ”Virvlande svarta lemmar och goda svenskar i Kongo i hundra år – Om svensk rasism i vardande”, *Sverige och de Andra. Postkoloniala perspektiv*, red. Michael Mc Eachrane & Louis Faye, Stockholm 2001.

Hall, Stuart, ”The west and the rest: Discourse and power”, *Formations of modernity*, red. Stuart Hall & Bram Gieben, Oxford 1992.

Hochschild, Adam, *Kung Leopolds vålnad. Om girighet, terror och hjältemod i det koloniala Afrika*, Stockholm 1998.

Jenssen-Tusch, Harald, *Skandinaver i Congo. Svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat*, Kjøbenhavn 1902-1905

Johansson, Susanne; Molina, Irene; ”Kön och ras i rumsliga identitetskonstruktioner”, *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, red. Paulina de los Reyes, Irene Molina, Diana Mulinari, Stockholm 2003.

de los Reyes, Paulina; Molina, Irene; Mulinari, Diana, ”Introduktion – Maktens (o)lika förklädnader”, *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*, red. Paulina de los Reyes, Irene Molina, Diana Mulinari, Stockholm 2003.

Said, Edward W., *Orientalism*, Stockholm 2008.

Tell, Per Erik, *Detta fredliga uppdrag...Om 522 svenskar i terrorns Kongo*, Umeå 2005.

Wesseling, Henk, *Söndra och härska. Delningen av Afrika 1880-1914*, Lund 2006.

Internetkällor

Encyclopædia Britannica, "African religions." *Encyclopædia Britannica Online*. 2011, hämtad 2011-05-16. <<http://www.britannica.com.ludwig.lub.lu.se/EBchecked/topic/973712/African-religions>>.

Encyclopædia Britannica, "Imperialism", *Encyclopædia Britannica Online*, 2011, hämtad 2011-05-12. <<http://www.britannica.com.ludwig.lub.lu.se/EBchecked/topic/283988/imperialism>>

Encyclopædia Britannica, "Simone de Beauvoir", *Encyclopædia Britannica Online*, 2011, hämtad 2011-05-14. <<http://www.britannica.com.ludwig.lub.lu.se/EBchecked/topic/57762/Simone-de-Beauvoir>>.